

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA BISKUPA JANA BISKUPCA W DIECEZJI CHEŁMSKIEJ (1417—1452)

O wybitnej osobistości trzeciego z kolei biskupa chełmskiego obrządku łacińskiego, zwanego też Janem z Opatowca, jesteśmy dość dobrze poinformowani dzięki studiom ks. Jana Fijałka i Jakuba Sawickiego. Pierwszy z nich przedstawił głównie przeszłość zakonną Biskupca¹, drugi opublikował i omówił jego znakomite dzieło ustawodawcze, zebrawszy ponadto sporo wiadomości o jego działalności na szerszym polu politycznym i kościelnym². Mniej natomiast wiemy o innych kierunkach działalności organizacyjnej biskupa Jana podczas jego 35-letnich rządów diecezją chełmską. Nic w tym dziwnego wobec ubóstwa dochowanych źródeł do historii diecezji chełmskiej w pierwszym okresie jej istnienia. Największą dla nich katastrofą był pożar archiwum kurii biskupiej i konsystorza krasnostawskiego dnia 7 kwiet-

¹ J. Fijałek, *Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan Falkenberg*. Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera, t. I, Lwów 1925; tenże we wstępie do wydawnictwa; *Zbiór formuł zakonu dominikańskiego prowincji polskiej z lat 1338-1411*, przedłożył do druku O. Jacek Woroniecki OP, poprzedził wstępem i wydał X. dr Jan Fijałek, *Arch. Kom. Histor.*, t. XII Kraków 1938, s. 254—255. Poświęcił też ks. Fijałek Biskupcowi osobny rozdział w swej pracy pt. *Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach (w. XIV/XV)*, której tylko streszczenie ukazało się w „Sprawozdaniach z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie, t. XVI, kwiecień 1911, nr 4, s. 9—22, por. tamże s. 21.

² J. Sawicki, *Jan Biskupiec biskup chełmski (1377—1452)*, „*Nasza Przeszłość*“, 4 (1948) 103—124; tenże, *Najdawniejsze statuty synodalne diecezji chełmskiej w XV w., Concilia Poloniae, Źródła i studia krytyczne*, IV, Lublin 1948.

nia 1597 r., podczas którego spłonęły „akta konsystorza krasnostawskiego oraz akta biskupie i beneficiorum zawierające przywileje, erekcje i fundacje kościołów całej diecezji chełmskiej”³. Ale i to co przetrwało⁴ pozwala dorzucić nieco szczegółów do tych mniej wyświeconych w dotychczasowej literaturze dziedzin pracy organizacyjnej naszego biskupa w diecezji chełmskiej, co jest zadaniem niniejszego szkicu.

³ Por. Dodatek Nr II.

⁴ Do opracowania tego szkicu wykorzystane zostały przede wszystkim niepublikowane a) dokumenty oryginalne, b) kopie dokumentów zawarte w aktach wizytacji diecezji chełmskiej i kopiariuszach, c) najdawniejsze akta wizytacyjne diecezji chełmskiej z XVII w., d) najdawniejsze akta konsystorza lubelskiego z XV w. znajdujące się w:

1. Archiwum Konsystorza Lubelskiego w Lublinie (AKL), a mianowicie w woluminach w dziale A (Księgi) pod sygnaturami:

2, 3, 4, i 5: (Acta consistorii foranei Lublinensis za lata 1452—1497)

114: (Acta suffraganei et administratoris dioecesis Chelmensis oraz Acta officialis generalis dioecesis Chelmensis z lat 1641 i 1651—1653):

149: (Acta iudiciaria visitationis Zamoysciana z lat 1602—1605:

Konieczpolsciana z lat 1629—1632):

150: (Acta iudiciaria visitationis dioecesis Chelmensis z lat 1635—1638 wikariusza i oficjała generalnego chełmskiego J. Sasina):

151: (Akta wizytacyjne biskupa Krzysztofa Żegockiego z lat 1671—1672):

152 i 153: (Akta wizytacyjne biskupa Krzysztofa Jana Szembeka z lat 1714—1717).

157 i 158: (Akta wizytacyjne biskupa Józefa Eustachiusza Szembeka z lat 1749—1750):

160: (Akta wizytacyjne biskupa Walentego Wężyka z r. 1763):

191: (Akta wizytacji dekanatu krasnostawskiego przez biskupa Wojciecha Skarszewskiego z r. 1803):

208: (Akta wizytacyjne biskupa Józefa Marcelego Dziecielskiego z roku 1830); oraz w:

2. Archiwum Kapituły Katedralnej Lubelskiej (AKKL) w woluminach pod sygnaturami:

8: (Kopiariusz dokumentów kapituły katedralnej chełmskiej z r. 1755):

10: (Kopiariusz dokumentów kap. kat. chełm. z początków XVII w.),

12: (Kopiariusz dokumentów kap. kat. chełm. z XVIII w.).

Sygnatury dokumentów oryginalnych z tego archiwum są podawane wg inwentarza rękopiśmiennego AKKL z r. 1925.

Ażeby zrozumieć, jakie zadania stanęły przed Biskupcem, gdy obejmował rządy w swej diecezji i w jakich warunkach wypadło mu działać, musimy nieco uwagi poświęcić stanowi jaki tu zastał, co nasuwa potrzebę spojrzenia na poprzednie jej dzieje⁵.

Próby wprowadzenia trwałej organizacji kościoła łańckiego na ziemiach, które objęła utworzona w r. 1375 metropolia halicka, były ściśle uzależnione od losów politycznych tych terytoriów⁶ i pod tym względem powołana, czy raczej fikcyjnie przywrócona do życia w r. 1359 diecezja chełmska nie była wyjątkiem. Przez pierwszych kilkadziesiąt lat swego, formalnego w znacznej mierze, istnienia miała ona bardzo trudne warunki rozwoju i dość niezwykle były jej dzieje. Mianowany w 1359 r. biskupem chełmskim franciszkanin Tomasz, syn Ninogniewa z Sienna, był nim tylko z imienia pełniąc funkcje biskupa pomocniczego w diecezji kra-

Czerpałem też częściowo z zasobów rękopiśmiennych:

3. Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) z działów: Metryka Koronna i BOZ (dawna Biblioteka Ordynacji Zamojskiej),

4. Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie (WAPL) i

5. Biblioteki PAN w Krakowie: Rkps. nr 2372/I (Materiały do dziejów diecezji chełmskiej ks. A. Wadowskiego).

Ponadto korzystałem ze źródeł drukowanych w wydawnictwach:

Akta Grodzkie i Ziemskie (AGZ)

Akty izdavaemye Vilenskoju Archeografičeskoju Komissjeju (AVAK) t. XIX, XXIII, XXVII:

Letopis po ipatskomu spisku S. Peterburg 1871 (Lat. hip.)

Matricularum Regni Poloniae Summaria, ed. T. Wierzbowski.

(MRPS): oraz w innych.

⁵ Początkowe dzieje diecezji chełmskiej omawiają: W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łańckiego na Rusi*, Lwów 1904, t. I; J. Fijałek, *Biskupstwa wotyńskie*; K. Sochaniewicz, *Wzrost biskupstwa chełmskiego do połowy XVI w.*, „*Wschód Polski*”, 2 (1921) z. 4—5.

⁶ O tym poza Abrahamem, op. cit., por. H. F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Kanon. Abt.*”, XIX (1930) 457 i n.

kowskiej⁷, bo w swej własnej diecezji nie mógł rządów sprawować, skoro jej tereny podlegały władzy książąt litewskich⁸.

Dopiero po ostatecznym włączeniu ziemi chełmskiej do Korony (1386—7) i oddaniu ziemi bełskiej w lenno książętom mazowieckim (1388) powstały znośniejsze warunki do organizowania tych krain pod względem kościelnym⁹. W tym czasie posiadała już diecezja chełmska nowego biskupa w osobie dominikanina Stefana, który jednakże na razie wyraźniej się nią nie interesował, ponieważ podobnie jak jego poprzednik, przebywał stale w zachodnich diecezjach Polski żyjąc tam z sufragaństwa¹⁰. Zajął się natomiast administracją kościelną tych terenów arcybiskup halicki franciszkanin Jakub Strepa (1391—1409)¹¹. Około roku 1394 dokonuje on prawdopodobnie erekcji parafii czernięcińskiej¹², na której obszarze jeszcze w r. 1399 była wyznaczona dla niego dziesięcina¹³. W początkach zaś 1398 r. spisuje uposażenie kościoła parafialnego w Szczebrzeszynie, a ponadto osobnym aktem wystawionym 16 stycznia 1398 r. w Szczebrzeszynie dokonuje na prośbę Dymitra z Goraja inkorporacji powiatu szczebrzeszyńskiego do swej archidiecezji i reguluje stosunki dziesięcinne tego powiatu wyznaczając m. in. z niego dziesięcinę dla katedry halickiej¹⁴. Czy rozciągnął arcybiskup Jakub swą władzę na inne, poza pow. szczebrzeszyńskim, obszary diecezji chełmskiej, na to brak nam dowodów. Być może te próby Strepy skłoniły biskupa Stefana do gorliwszego zajęcia się sprawami swej diecezji, bo przecież obydwaj wywodzili się z zakonów, które żywo ze sobą rywalizowały w pracy misyjnej

⁷ Abraham, op. cit., s. 243-245.

⁸ Sochaniewicz, op. cit., s. 138; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925 passim.

⁹ Sochaniewicz, op. cit., s. 139.

¹⁰ Abraham, op. cit., s. 245 i 313; Fijałek, op. cit., s. 12.

¹¹ Nie wspomina o tym jego biograf W. Abraham, *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391-1409*, Kraków 1908.

¹² Dodatek I, Czernięcin.

¹³ Dodatek I, Turobin.

¹⁴ Dodatek I, Szczebrzeszyn.

na Rusi¹⁵. Ale i wówczas nie osiadł on na stałe w diecezji chełmskiej, a co najwyżej przebywał tu sporadycznie, o czym informują nas źródła jedynie raz tylko w odniesieniu do początków 1403 r., gdy dokonał erekcji parafii w Lipiu¹⁶. Prócz tego jednak usiłował nią rządzić bądź osobiście z odległego Pomorza¹⁷, bądź za pośrednictwem powołanego przez siebie zarządu: wikariusza generalnego¹⁸, oficjała¹⁹ i archidiakona²⁰.

¹⁵ Inaczej tłumaczy zajęcie się biskupa Stefana zarządaniem diecezji chełmskiej ks. Fijałek (op. cit. s. 13). Według niego Jagiełło sprowadził Stefana na 2—3 lata (1403—1406) do jego diecezji w związku z faktycznym powstaniem biskupstwa włodzimierskiego fundacji Witoldowej, co było jednym z aspektów toczącej się pod koniec XIV i w początku XV wieku walki między Polską a Litwą o Wołyń, a w tym również o ziemię chełmską i bełską. Trzeba jednakże zaznaczyć, że nic nie wskazuje na to, by Stefan przebywał przez parę lat między r. 1403 a 1406 w diecezji chełmskiej (por. przypis następny). Nie wiadomo też, dlaczego dominikanin Stefan miałby dać się użyć Jagielle za narzędzie walki z dominikaninem również, Grzegorzem biskupem włodzimierskim.

¹⁶ Dzisiaj Mokrelipie koło Szczepieszyna. AKL 208 k. 238—9 kopia dokumentu wystawionego przez biskupa Stefana w Łatyczynie dnia 15 stycznia, a więc zanim jeszcze bp Stefan zniknął ks. Fijałkowi z Pomorza (Fijałek, op. cit., s. 12, gdzie mówi o pojawieniu się Stefana po raz ostatni na Pomorzu 7 X 1403 i s. 13). Pozostałe dokumenty Stefana dotyczące diecezji chełmskiej: dla Gorzkowa z 29 czerwca 1404 (p. Dodatek I, Gorzków) i dla Czernięcina z 10 stycznia 1406 r. (por. przypis 20 i Dodatek I, Czernięcin) zostały wystawione na Pomorzu.

¹⁷ 24 VI 1404 *in curia episcopali Culhow Vladislaviensis diocesis* zezwała Mikołajowi Trąbie na zamianę dziesięciny snopowej na pieniężną we wsi Gorzków (por. Dodatek I, Gorzków).

¹⁸ W roku 1397 Jan pleban szczepieszynski jako wikariusz generalny biskupa Stefana zatwierdza fundację kościoła parafialnego w Małoniżu (AKL 114 k. 31v—32, por. Dodatek I, Małoniż).

¹⁹ 13 I 1406 Stanisław pleban szczepieszynski i oficjał rozstrzyga w Szczepieszynie wraz z innymi plebanami pewien spór dotyczący uposażenia kościoła parafialnego w Małoniżu (AKL 114 k. 31v—32). Dokument ten nie precyzuje jednak bliżej, czy był on oficjałem z ramienia Stefana.

²⁰ 10 I 1406 w Sobkowie na Pomorzu mianuje plebana czernięcińskiego Jana archidiakonem (AKL 191 k. 314v—315). Por. niżej s. 207.

Po śmierci Stefana w 1406 r.²¹ znów widzimy arcybiskupa Jakuba sprawującego jednorazowo funkcję zarządcy diecezji chełmskiej²². W następnych latach znika ona zupełnie, pochłonięta przez biskupstwo włodzimierskie, którym rządził mianowany w r. 1400 dominikanin Grzegorz. Według jego oświadczenia z roku 1409 należały do tej ufundowanej na nowo przez Witolda diecezji i podlegały jurysdykcji jej biskupa nie tylko Włodzimierz, Łuck, Brześć i Drohiczyn, ale również Bełz, Szczebrzeszyn, Hrubieszów i Krasnystaw, a więc właściwe obszary diecezji chełmskiej²³. O tym, że twierdzenie Grzegorza w odniesieniu do ziem diecezji chełmskiej nie było tylko czczym roszczeniem, świadczy najlepiej faktyczne sprawowanie przez niego rządów kościelnych na tych terenach, poświadczone źródłowo dla lat 1409—11. Około r. 1409 dokonuje on erekcji parafii w Ostrowie²⁴ i udziela zezwolenia na fundację kościoła w Gródku²⁵, w r. 1409—10 konsekruje kościół w Lubomlu²⁶, a w 1411 r. w Nabrożu²⁷. Ten stan rzeczy nie był jednakże uznawany przez stronę polską, która podtrzymywała fikcję istnienia diecezji chełmskiej, czemu dano wyraz w akcie unii horodelskiej przez zaznaczenie, że biskupstwo chełmskie wakuje²⁸.

²¹ Prawdopodobnie w początkach września. J. Sawicki, *Najdawniejsze statuty*, s. 1.

²² Udziela zezwolenia na konsekrację kościoła w Gorzkowie 18. IX. 1406 roku. (Kod. Dypl. Wlkp. T. V, nr 102).

²³ W. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899—1913*, Arch. Kom. Hist. ser. II, t. I, Kraków 1923, dodatek nr 2 s. 58—60, 1409, 3 sierpnia, Piza. Aleksander V w sprawie sporu między biskupem włodzimierskim i łuckim. W. Abraham, *Udział Polski w soborze Pizańskim (1409 r.)*, Rozpr. Wydz. Hist.-Filoz. AU w Krakowie T. XLVI, Kraków 1904, s. 149; J. Fijałek, op. cit., s. 20—21.

²⁴ Dodatek I, Ostrów.

²⁵ Dodatek I, Gródek.

²⁶ Fijałek, op. cit., s. 21.

²⁷ Dodatek I, Nabroź.

²⁸ *Kutrzeba* — *Siemkowicz*, *Akta Unii Polskiej z Litwą*, Kraków 1932, s. 71.

Skoro zatem zarówno arcybiskup Jakub, jak i biskup Stefan, czy wreszcie biskup Grzegorz tylko niewiele czasu mogli poświęcić diecezji chełmskiej, pochłonięci innymi sprawami, tym większa rola musiała przypaść w urządzaniu podstaw życia kościelnego na tych ziemiach czynnikowi świeckiemu, a zwłaszcza panującym: Władysławowi Jagielle i Ziemowitowi IV ks. mazowiecko-bełskiemu. Istotnie podjęli oni systematyczną, rzec by można planową akcję budowy najniższych komórek organizacji kościelnej. Ta planowość przebija w dążności do oparcia organizacji parafialnej o pochodzącą jeszcze z czasów ruskich organizację grodową²⁹. Otóż zarówno Jagiełło jak i Ziemowit fundują kościoły parafialne w pierwszym rzędzie w dawnych ośrodkach administracyjno-wojskowych, stolicach powiatów-włości, których znaczenie, zwłaszcza w dziedzinie gospodarczej, obecnie jeszcze wzrasta przez nadawanie im prawa miejskiego. Co więcej, w niektórych wypadkach można spostrzec tendencję do objęcia granicami okręgu parafialnego terytoriów mniejszych powiatów — włości, o ile znajdowały się one w rękach jednego właściciela (Grabowiec, Luboml, Szczebrzeszyn). W ten sposób Ziemowit funduje przed r. 1417 w bełskiej części diecezji chełmskiej kościoły parafialne w Grabowcu, Bełzie, Sokalu, Łopacinie i w Horodle, a Władysław Jagiełło funduje w ziemi chełmskiej kościoły parafialne w Chełmie, Lubomlu, Krasnymstawie i Hrubieszowie³⁰. Potwierdza tę regułę założenie przez Dymitra z Goraja kościoła parafialnego w Szczebrzeszynie, centrum nadanej mu przez Ludwika Węgierskiego włości szczebrzeszyńskiej³¹, a także powstanie kościołów parafialnych w stolicach włości — powiatów księstwa bełskiego nie

²⁹ Zwrócił na to uwagę K. Sochaniewicz, *Zagadnienie polityki państwowej w ziemi chełmskiej i w województwie bełskim w XIV i XV wieku* „Rocz. Tow. Her.”, 6 (1924/1925) 194. Zagadnienie to wymaga gruntowniejszego zbadania.

³⁰ Dodatek I, Grabowiec, Bełz, Sokal, Łopacin, Horodło, Chełm, Luboml, Krasnystaw, Hrubieszów. Należy wszakże zaznaczyć, że dla Hrubieszowa i Krasnegostawu nie mamy bezpośrednich wzmianek o ich grodowo-miejskim charakterze z okresu przedpolskiego.

³¹ Dodatek I, Szczebrzeszyn.

objętych granicami diecezji chełmskiej³² Lubaczowie³³ i Busku³⁴, czy późniejsze prawdopodobnie wystawienie kościoła w poleskim Ratnie³⁵.

Równocześnie w miarę postępów wiejskiej kolonizacji polskiej na tych ziemiach pojawiają się kościoły katolickie fundacji osób prywatnych. Obserwujemy to zjawisko szczególnie w bełskiej części diecezji chełmskiej, gdzie w rezultacie hojnych nadań książęcych i towarzyszącego im bujnego osadnictwa rycerskiego³⁶ powstają kościoły w Małoniżu (1397), Rzeplinie (1403), Wożuczynie (1409), Gródku (1409), Ostrowie (1409) i Nabrożu (1411). Słabiej na razie uwidacznia się ten ruch w ziemi chełmskiej, gdzie mamy do zanotowania pojawienie się kościołów we wspomnianym już Szczebrzeszynie (1394), Czernięcinie (1394) — obydwie fundacji Dymitra z Goraja — Lipiu (1403) i Gorzkowie (1404) fundacji Mikołaja Trąby³⁷. W rezultacie tej działalności funda-

³² O granicach diecezji por. niżej.

³³ Kościół parafialny p. w. NMP i św. Stanisława istnieje tutaj już w r. 1388 (AGZ t. VIII nr 18).

³⁴ Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP istniał na przedmieściu Buska z pewnością przed r. 1456 (M. Hruševskij, *Materialy do istoriji suspilno polityčnych i ekonomičnych vidnosyn zachidnoji Ukrajinny*, Lwów 1905, nr 50). Mógł on być ufundowany przez ks. Ziemowita IV po lokacji Buska na prawie magdeburskim w r. 1411 (MRPS, IV, 6941 i Supl. 489).

³⁵ Por. niżej s. 219 i Dodatek I, Ratno.

³⁶ Dochowane dokumenty nadawcze dają nam dość niepełny wgląd w te sprawy na interesujących nas terenach. Jaskrawą ilustracją rozmiarów akcji rozdawania dóbr przez panujących może być przykład powiatu grabowieckiego, gdzie z 26 wsi książęcych wymienionych w dokumencie fundacyjnym tamtejszego kościoła z r. 1394 (por. Dodatek I, Grabowiec), w XVI w. pozostały własnością panującego poza samym Grabowcem tylko 2 wioski (*Zereta do istoriji Ukrajinny-Rusy*, t. II, s. 121—3). Szczególną hojnością odznaczał się Ziemowit IV, o którym Długosz (*Hist. Pol.*, t. IV, s. 345) mówi, że księstwo bełskie *baronibus et militibus suis adeo, ut pauci illic Ruthenorum proceres relinquerebantur, impleverat*.

³⁷ Dodatek I, Małoniż, Rzeplin, Wożuczyn, Gródek, Ostrów, Nabroź, Szczebrzeszyn, Czernięcin, Lipie, Gorzków. Daty w nawiasach obok nazw

cyjnej panujących i osób prywatnych (głównie rycerstwa) zastał tutaj biskup Jan zasiadając na stolcu biskupim chełmskim około 20 katolickich kościołów parafialnych.

Było to bardzo mało, mimo że diecezja chełmska nie należała do rozległych. Obejmowała ona prawdopodobnie całą ziemię chełmską (ówczesne powiaty krasnostawski, chełmski, lubomelski i ratneński) i księstwo bełskie (powiaty grabowiecki, horodelski, bełski, sokalski-sewołożski i łopaciński) bez części włości lubaczowskiej i buskiej³⁸. Obszar ten liczył ponad 300 mil kwadratowych³⁹ i posiadał około 500—600 osad miejskich i wiejskich.

miejscowości oznaczają daty pierwszych wzmianek o kościołach, a nie ich powstania.

³⁸ O obszarze diecezji informują nas bezpośrednio wzmianki o należeniu do jurysdykcji biskupów chełmskich określonych parafii czy duchowieństwa parafialnego. Nie zaliczamy do niego powiatów buskiego i części lubaczowskiego z jednej strony dlatego, że nie należały do diecezji chełmskiej w w. XVII, a z drugiej strony, ponieważ nie mamy żadnych bezpośrednich wzmianek współczesnych mówiących o wykonywaniu nad nimi jurysdykcji przez biskupów chełmskich. Nie podobna jednak wykluczyć, że w tym czasie i te powiaty należały do diecezji chełmskiej, gdyż książętom mazowieckim mogło zależeć, by cały obszar ich księstwa podlegał jednemu ośrodkowi administracji kościelnej dla utrzymania jednolitości księstwa. Nie mamy również bezpośrednich wzmianek o przynależności do diecezji chełmskiej w I połowie XV wieku części lubomelsko-ratneńskiej ziemi chełmskiej, ale dysponujemy nimi z czasów późniejszych. Wysunięta przez A b r a h a m a (*Powstanie organizacji*, s. 299, *Jakub Strepa*, s. 29) hipoteza, że skoro przy ustanowieniu przez papieża Grzegorza XI metropolii halickiej biskupstwa łacińskie miały zająć miejsca schizmatycznych, to i granice decezji łacińskich musiały być zgodne z granicami diecezji ruskich, jakkolwiek prawdopodobna, niewiele nam może pomóc w ustalaniu granic chełmskiej diecezji łacińskiej w najwcześniejszym okresie, gdyż dane o obszarze schizmatycznej eparchii chełmskiej posiadamy z czasów znacznie późniejszych, niż odnoszące się do diecezji łacińskiej. Zresztą okazuje się wówczas, że obszary obu tych diecezji nie zupełnie się ze sobą pokrywały. Granice chełmskiej diecezji łacińskiej ustala K. Sochaniewicz (*Wzrost biskupstwa chełmskiego*, s. 137—8) błędnie jednakże zaliczając do niej pow. lubaczowski, a wyłączając za A. Jabłonowskim (*Źródła dziejowe*, t. XVIII, cz. 2, s. 45) pow. ratneński.

³⁹ J a b ł o n o w s k i, *Źródła dziejowe*, t. XVIII, cz. 2, s. 42-45.

Ta skromna liczba kościołów parafialnych ginęła niemal w masie kilkakrotnie większej ilości cerkwi wschodnich ⁴⁰.

Niewiele zmieniało ten stan rzeczy istnienie 5 klasztorów i 5 ewentualnie 6 kościołów klasztornych, tym bardziej że znajdowały się one w tych samych miejscowościach co kościoły parafialne. Najliczniej były reprezentowane klasztory dominikańskie: najstarszy w Bełzie (1386), być może ufundowany już za Opolczyka, i założone za prowincjalatu Biskupca konwenty w Horodle (1411) i Hrubieszowie (1416). Ponadto franciszkanie mieli swój klasztor w Szczebrzeszynie (1410), augustianie zaś w Krasnymstawie (przed 1434) ⁴¹.

Element katolicki, w znacznej mierze napływowy, był jeszcze stosunkowo słaby liczebnie ⁴², stale jednak wzrastał dzięki ożywionej akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez wielką własność, czy też dzięki nawracaniu się na katolicyzm miejscowej ludności schizmatycznej. W większych skupiskach był reprezentowany z jednej strony przez mieszczaństwo polskie w coraz liczniejszych miastach, z drugiej strony przez chłopów polskich osiedlających się w nowo zakładanych wsiach zwłaszcza w zachodniej części ziemi chełmskiej. Ponadto po całym terenie diecezji była rozproszona katolicka szlachta-rycerstwo. W większych skupieniach występowała ona zwłaszcza w powiecie krasnostawskim.

Pod względem rozwoju gospodarczego ta kresowa kraina była opóźniona w stosunku do ziem Polski centralnej wskutek ciągle toczonych na niej w XIII i XIV w. walk i spowodowanego nimi

⁴⁰ W II połowie XVI w. było w ziemi chełmskiej i bełskiej ponad 250 cerkwi (J a b ł o n o w s k i, *Zródła dziejowe*, t. XVIII, cz. 2, s. 57). Jeżeli od tej liczby odejmiemy około 40 cerkwi, jakie przypadały na tereny nie należące do diecezji chełmskiej i zważymy, że w ciągu XV i XVI w. mimo spustoszeń (por. J a b ł o n o w s k i, op. cit., s. 59) liczba ich musiała na ogół rosnąć, to i tak dla początków XV w. otrzymamy pokaźną cyfrę stu kilku-dziesięciu cerkwi schizmatycznych.

⁴¹ Dodatek I, Bełz, Horodło, Hrubieszów, Szczebrzeszyn, Krasnystaw.

⁴² Nierzadko pojawia się w dokumentach tego czasu określenie „*terra schismaticorum*” itp. por. niżej wypowiedź Biskupca. (s. 195—6).

wyludnienia⁴³. Jej sytuacja polityczna nie była jeszcze ostatecznie ustalona z powodu trwającego wciąż sporu polsko-litewskiego o Wołyń i ziemie nadbużańskie, zwłaszcza o powiaty ratneński, horodelski i łopaciński⁴⁴. Narażona też była na niszczące najazdy tatarskie, z których jeden już za czasów Biskupca obrócił w ruinę kilka kościołów w ziemi bełskiej⁴⁵.

Nic przeto dziwnego, że po kilkudziesięciu latach formalnego czy faktycznego istnienia diecezja chełmska nie miała przed rokiem 1417 ustalonych ram organizacyjnych. Brak było prawidłowego zarządu diecezjalnego, nie było nawet katedry i kapituły katedralnej, a co więcej, nie miało biskupstwo dotychczas zapewnionych podstaw materialnych swego rozwoju, co niewątpliwie było jedną z głównych przyczyn formalnego tylko jej istnienia.

O tym zresztą, w jakim stanie zastał Jan z Opatowca swą diecezję, jakie zadania sobie postawił i jak je realizował w ciągu pierwszego okresu swych rządów, mamy tym cenniejsze świadectwo, że pochodzi od niego samego. Wyraził to takimi oto słowami w dokumencie erekcyjnym kościoła parafialnego skierbieszowskiego z 15 kwietnia 1436 roku:

„Gdy zostaliśmy powołani do kościoła chełmskiego zastaliśmy go spustoszałym, bardzo ubogim i nie posiadającym żadnych środków utrzymania, z kościołami bardzo rzadko występującymi, ponieważ jest to ziemia schizmatycka. Pragnąc przeto, by z pomocą Bożą wzrastały w nim kult chrześcijański i posłuszeństwo Kościo-

⁴³ Widać to chociażby z dokumentów fundacyjnych, zawierających elementy uposażenia kościołów właściwe dla terenów Polski centralnej w okresie przedkolonizacyjnym (dziesięcina z miodu, z koni, z ceł itp.). O wyludnieniu por. np. w dok. arcybiskupa Jakuba z r. 1388. AKL 160 k. 60: *Deinceps dominus Demetrius... quod in magna parte districtus suus Szczebreszynensis foret vacuus et desertus attamen ad incolandum hominibus satis utilis est et aptus...*

⁴⁴ Por. Długosz, *Hist. Pol.*, IV, s. 485—7, 499.

⁴⁵ Theiner, *Vet. Mon. Pol. et Lith.*, t. II nr 67 s. 46—7; por. też Dodatek I, Hrubieszów, o ucieczce plebana hrubieszowskiego przed Tatarami, podczas której zgubił skrzynkę z dokumentami.

łowi rzymskiemu, podjęliśmy starania, by katedrę chełmską zaopatrzyć w prałatów i kanoników, czego też dokonaliśmy dzięki miłosierdziu boskiemu i hojności Najjaśniejszego Księcia Pana Władysława króla Polski i Wielkiego Księcia Litewskiego, jak jasno widać w przywilejach rzeczonoego władcy. Następnie podjęliśmy starania, by wszędzie fundowano kościoły katolickie, żeby tym bujniej rozwijała się i wzrastała wiara chrześcijańska i zbawienie dusz. Przeważnie my niedawno urygowaliśmy, konsekrowaliśmy i uposażyliśmy kilka fundacji (*dotes aliquot*) w samych dobrach naszego kościoła, między innymi wzniesiliśmy kościół we wsi Skierbieszowie...”⁴⁶.

Na podstawie tej wypowiedzi możemy stwierdzić, że do r. 1436 uwaga jej autora w interesującej nas dziedzinie skupiała się na trzech zasadniczych zagadnieniach:

- 1° stworzeniu podstaw materialnych egzystencji biskupstwa,
- 2° zorganizowaniu kapituły katedralnej i, dodajmy, zarządu diecezji,
- 3° rozbudowaniu sieci parafialnej.

Jak zobaczymy dalej, dwa pierwsze zadania miał już biskup Jan w r. 1436 poza sobą, a rozbudowa sieci parafialnej musiała go z natury rzeczy absorbować do końca życia. Tymi też zagadnieniami zajmiemy się w dalszym ciągu tego szkicu, pomijając działalność ustawodawczą Biskupca, która już została wszechstronnie i wyczerpująco omówiona przez Jakuba Sawickiego.

⁴⁶ AVAK, T. XXIII nr 15 s. 12. *Dum ad ecclesiam Chelmensensem vocati fuissetus invenimus eam devastatam et pauperrimam nullumque stipendium sustentationis habentem, ecclesiis catholicis, sicuti in terra schismaticorum valde rarum. Igitur cupientes, ut Deo cooperante cultus christianus et obedientia Romanae ecclesiae excrescant in ea, dedimus operam, cathedram Chelmensensem de praelatis et canonicis ut provideremus, quod de misericordia Dei et serenissimi principis domini Vladislai regis Poloniae et supremi principis Litvaniae largitione perfecimus, prout hoc in privilegiis dicti principis clare patet, deinde dedimus operam, ut circumquoque catholicae fundarentur ecclesiae, quo uberius christiana fides salusque animarum invalescerent atque excrescerent. Nos autem in ipsis bonis ecclesiae nostrae dotes noviter aliquot ereximus, inter alias ecclesiam ereximus in villa Skierbieszow...*

1. Uposażenie biskupstwa. Po uzyskaniu nominacji królewskiej na biskupstwo chełmskie w 1417 r.⁴⁷ musiał Jan Biskupiec doskonale sobie uświadamiać, że o ile nie zechce pójść w ślady swych poprzedników, to musi zapewnić odpowiednie podstawy materialne dla swej działalności jako rządcy diecezji. Zabiegi jego w tej sprawie poszły w dwóch kierunkach. Przede wszystkim, prawdopodobnie będąc jeszcze nominatem chełmskim, zwrócił się do Stolicy Apostolskiej z prośbą o pozwolenie na posiadanie trzech beneficjów, które dzierżył, gdy pełnił urząd prowincjała dominikanów polskich. Zezwolenie to istotnie uzyskał, zapewne wraz z prowizją papieską na biskupstwo i z tych nie znanych bliżej beneficjów korzystał do końca swego życia⁴⁸. W ten sposób zapoczątkował praktykowany stale przez jego następców zwyczaj ubiegania się u Stolicy Apostolskiej o zatrzymanie związanych z poprzednią godnością beneficjów.

Ale dożywotnie beneficja poszczególnych biskupów, z którymi zresztą związane były jakieś obowiązki, nie mogły stanowić trwałej bazy funkcjonowania biskupstwa. Nieodzownym było tu stałe uposażenie. Mógł je zapewnić biskupowi Janowi przede wszystkim jego możny protektor król. Istotnie Jagiełło stworzył kilkoma

⁴⁷ J. S a w i c k i, op. cit., s. 3.

⁴⁸ Zezwolenie to jest zawarte w niedatowanym liście papieża do biskupa chełmskiego Jana, odnalezionym przez W. A b r a h a m a (*Sprawozdanie*, s. 41) w formularzu z XV w. Mimo braku daty tożsamość Biskupca nie ulega wątpliwości, gdyż jest on tytułowany magistrem teologii oraz doradcą i spowiednikiem króla Polski. Zostało ono nadane z powodu ubóstwa diecezji chełmskiej, położonej *pro maiori parte in terris et locis schismaticis*. Por. J. S a w i c k i, op. cit., s. 8 i przyp. 3.

O tym, że zezwolenie dotyczyło beneficjów, jakie Biskupiec posiadał będąc prowincjałem i że faktycznie trzymał je do końca życia, świadczy list papieża Mikołaja V z 1 września 1452 r. skierowany do jego następcy Jana Kraski, w którym papież pozwalając Krasce na zatrzymanie poprzednio posiadanego przez niego beneficjum uzasadnia to m. in. tym, że *tuus predecessor propterea* (tj. z powodu ubóstwa biskupstwa) *certa ecclesiastica beneficia tunc expressa, que ante suam promotionem obtinuerat ex dispensatione sedis apostolicae quoad vixit et eidem ecclesiae* (tj. *Chelmensi*) *prefuit, tenuit et possedit ...* T h e i n e r, *Vet. Mon. Pol. et Lith.*, t. II, nr 134.

kolejnymi nadaniami stałe, choć skromne podstawy materialne egzystencji biskupstwa chełmskiego. Już w znanym akcie fundacyjnym katedry chełmskiej z 14 sierpnia 1417 r.⁴⁹ nadał Jagiełło 4 czy 5 wsi rozrzuconych w różnych stronach ziemi chełmskiej. Dwie z nich Kumów i Pobołowice otrzymane z folwarkami⁵⁰, stawami, młynami oraz prawem pobierania cła od przejeżdżających tamtędy wozów z solą i innymi towarami i od wołów pędzonych na sprzedaż do Korony, leżały w odległości około 10 km na południe od Chełma. Trzecia — Dobryniów podarowana również ze stawem i młynem znajdowała się na lewym brzegu Wieprza, oddalona o jakieś 20 km od stolicy biskupstwa. Wreszcie ostatnia wieś Plitniki albo Zagacice, nadana przez Jagiełłę wraz z przysiółkiem Tury, młynem i stawem, leżała w odległości około 10 km na północ od Chełma w sąsiedztwie Czulczyc, gdzie zapewne nad Uherką, lub któryś z jej dopływów⁵¹.

⁴⁹ W. Abraham, *Akt fundacyjny króla Władysława Jagiełły dla biskupstwa chełmskiego, Korczyn 16 sierpnia 1417*, „Kwart. Hist.,” XXXII (1918) 473-478. Kopia z tek Naruszewicza, z której Abraham przedrukował ten akt, zawiera widocznie nieco błędów. Znane mi są 3 poprawniejsze kopie: A) w kopiariuszu z początku XVII w. (AKKL 10 k. 1-3v), sporządzona z pewnością z oryginału; B) przepisana około r. 1714 (AKL 152 k. 5-7v) i C) z roku 1755 w kopiariuszu AKKL 8 k. 1-4. Wzajemny stosunek tych wszystkich kopii do siebie wymagałby dokładnego zbadania.

⁵⁰ Abraham, op. cit. s. 475 *villas nostras Cumow et Pobołowice una cum quatuor praediis ibidem constructis* ...Kopie A i B (por. przypis 49) nie mają w ogóle słowa *quatuor*, w kopii zaś C ten ustęp wygląda następująco: *cum 4or praediis ibidem constructis* ze znakiem skrótu nad *or*. Nasuwa to przypuszczenie, że kopista błędnie odczytał z oryginału ten ustęp, który zapewne brzmiał: *cum ear (um) praediis*, bo nieprawdopodobnym się wydaje, by w 2 wsiach były aż 4 folwarki czy dwory.

⁵¹ O położeniu tej nieistniejącej dziś wsi w sąsiedztwie Czulczyc i o fakcie posiadania jej przez biskupa Jana informuje nas następująca zapiska z r. 1436 z zaginionej obecnie księgi sądu ziemskiego chełmskiego nr 20009 k. 49 opublikowana przez W. Płoszczańskiego (AVAK t. XXVII s. CXX): *Maliszka de Czolczicze cum domino episcopo receperunt limitandum grancies in crastino post terminos et datum terminorum inter villas Czolczicze parte ex una et Plithnyky parte ex altera domini episcopi sub poena trium marcarum; quae pars non paruerit, succumbet.*

Wszystkie wymienione wioski otrzymały od króla immunitet gospodarczy, a mianowicie ich mieszkańcy zostali zwolnieni od wszelkich ciężarów na rzecz państwa prócz obowiązku płacenia 2 groszy podymnego i budowy lub naprawy grodów oraz immunitet sądowy i w związku z tym zostały przeniesione na prawo niemieckie⁵².

W dwa lata później, przywilejem wydanym w Wolborzu 5 lipca 1419 r.⁵³ uzyskał Biskupiec od króla dwie dalsze wioski leżące w odległości około 12 km na wschód od Chełma — Łyszcz⁵⁴

Za tym, że Plitniki leżały nad rzeczką przemawia istnienie w nich mlyna i stawu. Człuczycze zaś są niezbyt odległe od rzeczki Uherki.

Co się tyczy Turów, to ze zniekształconego tekstu opublikowanego przez A b r a h a m a trudno się domyślać istnienia tej miejscowości, skoro w jednym miejscu (*Akt fundacyjny*, s. 475) brzmi on: *villas... Plithniki alias Zagacicze cum turri molendino pariter et piscina... damus*, a w drugim (op. cit., s. 476): *villas... Plithniki alias Zagacicze et tum de iure polonico et ruthenico in ius theutonicum... transferimus*, gdzie *owe et tum* jest całkiem pozbawione sensu. Natomiast kopie A, B, C, mają zgodnie i sensownie w pierwszym miejscu: *villas... Plithniki alias Zagacicze cum Turri, molendino pariter et piscina... damus*, a w drugim: *villas... Plithniki alias Zagacicze et Turri de iure Polonico itd.* Tej osady o nazwie *Turri* dopatrywano się we wsi Turze nad j. Tur na Polesiu chełmskim, o której wiadomo, że w XVI i prawdopodobnie w I połowie w XV w. stanowiła własność królewską (AVAK t. XXVII s. CXXII; *Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii*, cz. VII, t. 2, s. 293—295). Skoro jednak, jak widać z aktu fundacyjnego, nadawane wsie są wymieniane kolejno kompleksami z wszystkimi ich przynależnościami (np. Kumów i Pobołowice z folwarkami itd., Dobryniów ze stawem itd.), to tak samo i Tury były najwidoczniej związane z Plitnikami, a nawet najprawdopodobniej stanowiły ich attynencję (może były jakimś odrębnym dworzyszczem), na co wskazuje stylizacja pierwszego z przytoczonych fragmentów. Poza tym ani w źródłach XV w., ani w rejestrach poborowych XVI w. nie spotykamy miejscowości o tych nazwach.

⁵² A b r a h a m, op. cit., s. 475.

⁵³ AKKL. Dokument pergaminowy nr 63 (transsumpt Stefana Batorego z 20 XI 1582).

⁵⁴ Obecnie ta wieś nie istnieje. Na jej gruntach powstało miasteczko Pawłów, założone przez biskupa Pawła z Grabowy (1463-1479), a zatem w jego pobliżu należy Łyszcz lokalizować. Por. AVAK t. XXIII s. CLXXXIV-V.

i Siedliszki wraz ze stawem i młynem. Podobnie jak poprzednim nadał im Jagiełło prawo niemieckie.

Wreszcie w czasie bliżej nie określonym, najpóźniej w r. 1428, w skład dóbr stołowych biskupstwa chełmskiego weszła również dzięki hojności królewskiej jeszcze jedna wieś: Skierbieszów⁵⁵, położona nad rzeczką Wolicą w odległości ponad 30 km od Chełma. I tym razem otrzymał ją biskup Jan wraz z młynem i stawem oraz prawem niemieckim.

Czy Biskupiec skorzystał z zawartego w przywilejach królewskich zezwolenia na lokację na prawie niemieckim nadanych biskupstwu wsi celem gospodarczego podniesienia tych dóbr, nie możemy stanowczo odpowiedzieć. Zapewne przeprowadził lokację w Łyszczu, bo tam już w r. 1421 widzimy sołtysa⁵⁶, nie mamy natomiast takiej pewności w odniesieniu np. do Kumowa i Skierbieszowa⁵⁷.

⁵⁵ Op. cit., s. CLXXXII-III (Wstęp pióra W. Płoszczańskiego). Natomiast twierdzenie Płoszczańskiego o posiadaniu przez biskupa Jana w r. 1429 wsi Wolawce, w związku z czym prowadził spór z wdową po Paszku o wyrządzenie mu szkód na polu w Wolawcach (l. c.), wynika z nie dość dokładnie zrozumienia przez autora odnoszącej się do tego zapiski sądowej. Jak widać bowiem z tej zapiski, dochowanej w kopii w AKKL (Rep. 64, Teka I, 3), właśnie wdowa po Paszku była właścicielką Wolawiec (*de Wolawce*), a spór, jaki z nią toczył Biskupiec, musiał mieć niewątpliwie charakter zatargu sąsiedzkiego, skoro Wolawce graniczą z Kumowem. Być może na podobnym niezrozumieniu tekstu opiera się przekazana przez tegoż badacza wiadomość, że w r. 1433 biskup Jan występuje jako właściciel dziedziczny (!) (*vladelec rodovago imenija*) wsi Brykowca (AVAK t. XXIII s. CLXV). Wieś ta obecnie nie istniejąca stanowiła w XVI w. własność szlachecką i znajdowała się koło Weremowic kilka km na zachód od Chełma na miejscu dzisiejszego Uhra (*Źródła dziejowe*, t. XVIII, s. 179 i WAPL Księga grodzka chełmska (*Rel. Man. Obl.*) t. 97 z r. 1785 k. 536).

⁵⁶ W streszczeniu dok. erekcyjnego kościoła parafialnego w Łyszczu z r. 1421 występuje *piscina advocati* (AKL 150 k. 44; por. przypis 98).

⁵⁷ Stylizacja postanowień w sprawie opłacania dziesięciny z wsi lokowanych na prawie niemieckim w dokumentach erekcyjnych kościołów parafialnych w Kumowie i Skierbieszowie (AVAK t. XXIII nr 272 i 15, por. niżej s. 215) nie daje pewności, czy te wioski były istotnie lokowane na tym prawie.

Lepszemu zagospodarowaniu posiadłości biskupich musiało też sprzyjać przeprowadzane za jego czasów ustalanie ich granic⁵⁸.

Tak więc dzięki staraniom Biskupca w skład uposażenia biskupstwa chełmskiego wchodziło 7 czy 8 wsi⁵⁹ w kraju jeszcze dość słabo zagospodarowanym. Było to zaopatrzenie nader skromne w porównaniu z setkami wsi stanowiącymi własność biskupstw Polski środkowej. Za miarę rozpiętości między dochodami poszczególnych biskupstw może służyć w pewnym stopniu wysokość opłacanych w XV w. Kurii Rzymskiej *communia servitia*: podczas gdy arcybiskupstwo gnieźnieńskie płaciło rocznie 5000 fl., a biskupstwo krakowskie i wrocławskie po 3000, to chełmskie tylko 33,5 fl. na równi z kijowskim i kamienieckim⁶⁰. Następca Biskupca, Kraska szacował dochody biskupstwa zaledwie na 60 florenów w złocie (*floreni aurei*)⁶¹ i chociaż może był to szacunek zbyt niski, to przecież wskazuje na ubóstwo biskupstwa.

Dlatego też Biskupiec nie ograniczył się do zabiegania o coraz nowe nadania u króla, ale powziął zamiar znacznie śmielszy, którego realizacja gdyby doszła do skutku, rozwiązałaby kłopoty materialne biskupa, a równocześnie stworzyłaby lepsze podstawy dla działalności kościelnej na terenie jego diecezji, zamieszkałej w większości przez schizmatyków, w oparciu o czysto katolickie ziemie. Mam tu na myśli znany projekt Biskupca włączenia do jego diecezji ziemi lubelskiej, należącej wówczas do rozległego biskupstwa krakowskiego. Stolica biskupia miała być przy tym przeniesiona z Chełma do Lublina, a dobra stołowe biskupów krakowskich na tych terenach przeszłyby w posiadanie biskupów chełmskich. Projekt ten uzyskał zgodę króla, a papież Marcin V potwierdził zamierzony rozdział w r. 1424, ale oparł się temu

⁵⁸ Między Kumowem i Sielcem w r. 1444 (AKKL, Rep. 64 a Teka I, nr 10, między Kumowem a Leszczanami w r. 1446 (tamże, nr 10/2) między Pobołowicami a Leszczanami w r. 1451 (tamże, nr 10/4).

⁵⁹ W zależności od tego, czy będziemy traktować Tury jako attynencję Plitnik, czy też jako odrębną wioskę.

⁶⁰ Abraham, *Sprawozdanie*, s. 50.

⁶¹ Theiner, l. c.

stanowczo biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki i rozpoczynając ostrą kontrakcję w kraju i w Kurii Rzymskiej, doprowadził do jego upadku ⁶².

Był to zatem pierwszy ze znanych nam projektów przeniesienia stolicy biskupiej z podupadłego Chełma do jakiegoś bogatszego i ludniejszego miasta, czego dokonano istotnie pod koniec XV stulecia przez translokację katedry chełmskiej do Krasnegostawu. Dopiero w kilka wieków później została zrealizowana w znacznej mierze i ta pierwotna koncepcja biskupa Jana, chociaż w innych już warunkach i z innych powodów — przez złączenie ziem leżących między Wisłą i Bugiem — w tym ziemi lubelskiej i znacznej części diecezji chełmskiej — w jedną diecezję ze stolicą w Lublinie.

2. Zorganizowanie kapituły i zarządu diecezji. Zapewniwszy biskupstwu podstawy materialne jego egzystencji dzięki hojności Jagiełły, podjął Biskupiec starania o zorganizowanie kapituły ⁶³. Przez pierwszych 12 lat swych rządów obywatel się bez niej, chociaż było to nader niedogodne. Toteż, gdy np. zaszła potrzeba zatwierdzenia w r. 1424 przez kapitułę ugody zawartej między nim a podkomorzym poznańskim Dobrogostem z Szamotuł co do dziesięcin z 7 wsi parafii czernięcińskiej, był biskup Jan zgodnie z wyrokiem sądu polubownego zmuszony zwołać w tej sprawie duchowieństwo swej diecezji ⁶⁴. Zjazd ten odbył się istotnie w Grabowcu 31 grudnia 1424 roku przy udziale 19 rektorów kościołów parafialnych, którzy zatwierdzili tę ugode *loco capituli* ⁶⁵.

⁶² J. S a w i c k i, op. cit., s. 7-8, gdzie też podana literatura i źródła dotyczące sporu.

⁶³ Por. wyżej s. 195 Literaturę do dziejów kapituły chełmskiej zestawia ks. P. P a ł k a, *Aniwersarze katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*, „Roczniki Teol-Kan.,” 4 (1957) z. 2, s. 29—30, podkreślając jej ogólnikowość.

⁶⁴ Por. o tym niżej s. 213—214.

⁶⁵ AKL 158 s. 657-58. Dokument ten (w kopii) ma datę *Anno Nativitatis Domini millesimo quadringentesimo vicesimo quinto ipso die Sylvestri confessoris et pontificis gloriosi*, ale skoro arcybiskup lwowski Jan potwier-

Główną przeszkodę w utworzeniu kapituły stanowił znowu brak środków materialnych do jej utrzymania. I tym razem udało się ją Biskupcowi usunąć dzięki szczodrości króla. Dokumentem z 12 lipca 1429 r. ufundował Władysław Jagiełło kapitułę chełmską, która miała się składać z dwóch prałatów (prepozyt i dziekan) oraz 10 kanoników, określił ich obowiązki i nadał im uposażenie⁶⁶. Podstawą uposażenia miało być 100 grzywien rocznie z cła pobieranego w Hrubieszowie, z którego dzierżawca ceł miał wypłacać w pierwszej kolejności co kwartał prepozytowi i dziekanowi po 2¹/₂ grzywny, a pozostałym kanonikom po 2 grzywny. Ofiarodawca widocznie liczył się z tym, że celnik może się ociągać z wypłaceniem kanonikom pieniędzy, gdyż w swym przywileju postanowił, że za zaniebdywanie tego obowiązku popadnie w ekskomunikę. Ale i to obostrzenie nie na wiele miało się przydać, jak się wkrótce okazało. Ponadto nadał Jagiełło kapitule leżącą koło Chełma wieś Parypsy z młynem i stawami, z której polecił biskupowi Janowi wydzielić każdemu kanonikowi osobną prebendę. Jak z tego widać, było to uposażenie stosunkowo skromne, nie tylko w porównaniu z zaopatrzeniem kapituł w zachodnich diecezjach polskich, gdzie niektóre prebendy kanonickie liczyły po parę wsi, ale nawet w zestawieniu z uposażeniem duchowieństwa parafialnego w diecezji chełmskiej, gdzie niektórzy proboszczowie jak bełski, chełmski, grabowiecki, łopaciński czy szczepreszyński, poza innymi źródłami dochodów posiadali całe wioski. W tych warunkach można było przewidywać, że kanonicy będą musieli posiadać inne beneficja, a wówczas nałożony przez fundatora obowiązek rezydencji przy katedrze będzie trudny do zrealizowania. Ale i te, stosunkowo nieduże dochody nie były ani pewne, ani stałe. Już w kilkanaście lat po ustanowieniu kapituły musiała ona wytoczyć proces staroście chełmskiemu Piotrowi ze Szczekocin

dził ten dokument już 28 lutego 1425 r. (tamże s. 656-58), to z tego widać, że w tym wypadku początek roku liczono od Bożego Narodzenia.

⁶⁶ P. K a ł w a, *Przywilej fundacyjny dla kapituły chełmskiej z r. 1429*, „Kw. Hist.,” XLVII (1933) 73-77; por. J. S a w i c k i, op. cit. s. 6-7 i ks. P a ł k a, op. cit., s. 33.

o zabranie łąki w Parypsach i niewypłacanie przez wiele lat dochodów z cła hrubieszowskiego. W pierwszych instancjach musiał Piotr ze Szczekocin sprawę przegrać, skoro z jego powództwa trafiła ona w r. 1449 przed sąd oficjała gnieźnieńskiego⁶⁷. Spór rozstrzygnął jednak dopiero sąd polubowny, złożony z arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława, biskupa poznańskiego Andrzeja i wojewody poznańskiego Łukasza Górki. Wydany przez nich 3 czerwca 1450 r. wyrok był kompromisowy, a właściwie dla kapituły niekorzystny. Zobowiązywał on wprawdzie starostę chełmskiego do płacenia regularnie owych 100 grzywien w czterech ratach rocznych od suchedni po Zielonych Świątkach r. 1450, ale wzamian za kilkuletnie zaległości miał on sprawić dla kościoła katedralnego tylko 4—5 kielichów srebrnych wartości 30 grzywien i wypłacić na miejscu przedstawicielom kapituły 5 grzywien i 25 grzywien w okresie do Bożego Narodzenia⁶⁸.

Dotychczas nie było w literaturze dokładnie wiadomo, kiedy kapituła została faktycznie zorganizowana⁶⁹. Mamy jednak prawo przypuszczać, że zorganizował ją biskup Jan z właściwą sobie energią wkrótce po fundacji Jagiełłowej. Już bowiem w dokumencie z 3 sierpnia 1431 roku, którym Biskupiec zatwierdził fundację kościoła parafialnego w Grabowcu, występują jako świadkowie jeden prałat, dziekan kapituły Wisław, znany nam jako pleban chełmski i 2 kanoników, Wawrzyniec z Kumowa i Maciej⁷⁰. Później pojawiają się już stale zarówno w dokumentach wystawianych przez biskupa Jana jak i innych. W dokumencie erekcyjnym kościoła parafialnego w Kumowie z 29 czerwca 1434 r. spotykamy wśród świadków obydwu już prałatów i aż 7 kanoników⁷¹, a w dokumencie kościoła parafialnego w Skierbieszowie z 15 kwiet-

⁶⁷ J. Sawicki, op. cit., s. 7, przypis 1.

⁶⁸ AKKL, Rep. 64a vol. 10 k. 65v-68. Kopia wyroku.

⁶⁹ Por. J. Sawicki, l. c.

⁷⁰ AKKL Rep. 64a vol. 10 k. 92v-95.

⁷¹ AVAK t. XXIII, nr 272. Prepozyt Klemens, dziekan Stanisław i kanonicy: Wisław, Mikołaj Szczecinka, Piotr Plutka, Piotr z Sandomierza, Marcin, Świętosław, Maciej Kostek.

nia 1436 r. widzimy znów obydwu prałatów i trzech kanoników⁷². W znanym już procesie kapituły z Piotrem ze Szczekocin w r. 1450 występuje 1 prałat i 2 kanoników jako pełnomocnicy wymienionych imiennie: drugiego prałata i 5 kanoników⁷³. Pozwala to nam stwierdzić, że za czasów Biskupca kolegium kanoników nie zawsze posiadało pełną liczbę. Oprócz tego niewiele da się powiedzieć o organizacji wewnętrznej kapituły i jej funkcjonowaniu w tym okresie. Sesje generalne kapituły, jak można wnosić z gremialnej obecności prałatów i kanoników w Kumowie pod koniec czerwca 1434 r., odbywały się zapewne stale w tym terminie (o ile to nie była jakaś sesja nadzwyczajna, zwołana przez biskupa) i nie tylko w Chełmie, ale także w wiejskiej siedzibie biskupa. Nie wiemy też jakimi prawami rządziła się kapituła, sam bowiem akt fundacyjny tylko najogólniej określał obowiązki jej członków. Pierwsze zaś znane statuty kapitulne pochodzą dopiero z drugiej połowy XVI w.⁷⁴. Znając dbałość Biskupca o sprawy ustawodawstwa kościelnego mamy prawo się domyślać, że mógł on dać swej kapitule odpowiednie konstytucje. Do takiego przypuszczenia upoważnia nas okoliczność, że w bogatym ustawodawstwie synodalnym z jego czasów brak nawet najłżejszego napomknienia o kapitule. Jeżeli takie statuty kapitulne istniały, to mogły podobnie jak i statuty synodalne Biskupca pójść później całkowicie w zapomnienie.

Mniej trudności niż zorganizowanie kapituły nasuwało ustanowienie centralnego zarządu diecezji, gdyż funkcje administra-

⁷² Op. cit., nr 15 prepozyt Klemens, dziekan Stanisław i kanonicy: Wisław, Mikołaj Szczecinka, Piotr Plutka.

⁷³ Jak w przypisie 68. *Stanislaus de Busschino praepositus, Clemens de Wsdar, Laurentius de Cumow canonici* (pełnomocnicy), *Joannes de Grodecz decanus, Petrus de Crasnystaw, Stanislaus de Nabrosz, Martinus de Hostrzyca, Petrus de Cholewy, Paulus de Chenciny*.

⁷⁴ J. Sawicki, *Synody diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego z XVI-XVIII w. i ich statuty, Concilia Poloniae IX*, Wrocław 1957, s. 141-142 i 13; por. ks. P. Pałka, op. cit., s. 30, przypis 7, któremu jest znana kopia tych właśnie statutów kapitulnych wydanych przez bpa chełmskiego Wojciecha Sobiejuskiego w 1582 r.

cyjno-sądowe mogli pełnić odpowiednio przygotowani plebanowie. Dzięki temu już biskup Stefan mógł mieć na miejscu wikariusza generalnego i oficjała, którzy pełnili skutecznie powierzone im zadanie, zarządzając równocześnie swymi parafiami ⁷⁵.

Podobnie i Biskupiec, gdy objął rządy diecezją chełmską, powołał sobie pomocników do kierowania nią spośród duchowieństwa parafialnego. W r. 1424 funkcję wikariusza generalnego *in spiritualibus* biskupa Jana pełnił Wisław, pleban chełmski, a urząd oficjała sprawował pleban szczebrzeszyński Stanisław ⁷⁶. Zapewne też i później piastował Wisław tę godność, chociaż z tytułem wikariusza nie występuje ⁷⁷. O oficjale Stanisławie natomiast brak nam zupełnie wiadomości z następnych lat. Dopiero w r. 1438 pojawia się jako *officialis in Crasnistaw* Maciej Kostek, kanonik chełmski ⁷⁸. Nie był on jednak chyba oficjałem odrębnego oficjalu okręgowego krasnostawskiego, gdyż prawdopodobnie określenie *in Crasnistaw* oznaczało tylko miejsce zamieszkania. Jak wynika bowiem z tego samego dokumentu, w którym Kostek występuje, posiadał on tutaj swój dom. Pod koniec życia Biskupca obydwaj urzędy: wikariusza generalnego diecezji chełmskiej i oficjała skupia w swym ręku pleban bełski Mateusz z Oporowa. Kilka zapisek z dokonanych przez niego czynności administracyjno-sądowych w r. 1449 w Bełzie i Hrubieszowie dochowało się w kodeksie zawierającym najdawniejsze statuty synodalne chełmskie ⁷⁹.

Miał także biskup Jan dobrze zorganizowaną kancelarię. Podczas jego pobytu w Hrubieszowie 25 sierpnia 1427 r. towarzyszą mu dwaj jego notariusze *honorabiles et discreti viri Petrus Petri*

⁷⁵ Por. wyżej s. 189 i przypisy 18, 19 oraz Dodatek I, Małoniż.

⁷⁶ AKL 158 s. 657.

⁷⁷ Por. Dodatek I, Chełm, przypisy 6—10.

⁷⁸ AKKL, dokument pergaminowy nr 51. O jego dacie por. Dodatek I, Krasnostaw, przypis 8.

⁷⁹ J. S a w i c k i, *Najdawniejsze statuty*, s. 37-39.

*de Sandomiria i Swyanteslaus artium baccalarius*⁸⁰. Obydwaj zostali później kanonikami chełmskimi⁸¹.

Z zagadnieniem organizacji centralnego zarządu diecezji chełmskiej wiąże się sprawa jej podziału na jednostki administracyjne niższego rzędu, archidiakonaty i dekanaty. Pewne, bardzo fragmentaryczne zresztą dane świadczą, że panujący w literaturze pogląd, iż podział na dekanaty wprowadził tutaj dopiero w roku 1604 biskup J. Zamoyski⁸², nie jest całkiem trafny. Już bowiem w dokumencie erekcyjnym kościoła ostrowskiego, wystawionym przez biskupa włodzimierskiego Grzegorza około roku 1409, występuje jako jeden ze świadków *Hromosza plebanus et decanus de Belz*⁸³. Imię to zostało z pewnością zepsute przez kopistę i dlatego nie możemy wątpić, że obecny na zjeździe w Grabowcu 31 grudnia 1424 r. *Rynczka rector ecclesiae de Belz et in eius districtu decanus*⁸⁴, jest tą samą osobą. Jak widać nie mógł on być mianowany dziekanem bełskim przez biskupa Jana. Rok, w którym występuje on po raz pierwszy jako dziekan bełski i to w dokumencie biskupa Grzegorza świadczyłby o tym, że dekanat bełski mógł być ustanowiony właśnie przez biskupa włodzimierskiego podczas przeprowadzania podziału rozległej diecezji włodzimierskiej na mniejsze jednostki administracyjne. O innych dziekanach wiejskich źródła nie przekazały nam wiadomości. Widocznie Biskupiec nie wprowadzał nowego podziału swej diecezji na dekanaty, bo to przy stosunkowo niedużym jej obszarze i małej liczbie parafii nie było potrzebne. Samego zaś Rynczkę utrzymał zapewne przy uzyskanej dawniej godności do końca życia.

Do wyjaśnienia jeszcze pozostaje zagadkowa sprawa dwóch znanych z tego czasu archidiakonów: Jana i Piotra. Pierwszego

⁸⁰ AGAD, *Metryka koronna*, t. 39 s. 160—162; por. Dodatek I, Hrubieszów.

⁸¹ Por. wyżej, przypis 71.

⁸² T. Silnicki, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 143.

⁸³ AKL 152 k. 820-820v. Kopia dokumentu. O dacie dokumentu por. Dodatek I, Ostrów, przypis 1.

⁸⁴ AKL 158 s. 657.

z nich, plebana czernięcińskiego Jana, mianował biskup Stefan archidiaconem 11 stycznia 1406 r., nie oznaczając przy tym zakresu terytorialnego jego władzy⁸⁵, co przemawiałoby za tym, że okręg, który miał mu podlegać, musiał obejmować całą diecezję⁸⁶. Byłoby to w ówczesnych stosunkach polskich rzeczą niezwykłą, ale tłumaczącą się tym, że biskup tutaj wcale nie rezydował. Co do zakresu rzeczowego władzy, jaką miał archidiacon Jan sprawować, stwierdził biskup ogólnikowo, że powierza mu *omnia et singula quae ad suum archidiaconatus officium jure dignoscuntur pertinere*⁸⁷. Byłby to zatem obowiązek, podobnie jak w innych diecezjach, przede wszystkim wizytowania kościołów i duchowieństwa parafialnego, poprawy zauważonych niedociągnięć⁸⁸. O tym, czy te funkcje archidiacon Jan faktycznie sprawował, źródła nie przekazały nam wiadomości.

Drugi archidiacon Piotr, występuje już z określeniem *Chełmensis* jako pierwszy w kolejności świadek dokumentu erekcyjnego kościoła parafialnego w Łabuniach wystawionego 9 października 1435 r. przez biskupa Jana⁸⁹. Czy był on archidiaconem jakiegoś okręgu chełmskiego, należy raczej w to wątpić. Skoro bowiem biskup Jan odbywał wizytacje swej diecezji bardzo często⁹⁰, przeto nie potrzebował archidiaconów okręgowych, których obowiązki na tym przede wszystkim polegały. Mógł to być po prostu któryś z kanoników chełmskich⁹¹, którego Biskupiec przybrał sobie do pomocy w wizytowaniu całej diecezji⁹², jak na to wskazuje fakt, że znajduje się on razem z biskupem podczas jej objazdu.

⁸⁵ AKL 191 k. 314v-315.

⁸⁶ Silnicki, op. cit., s. 14 i nn.

⁸⁷ Jak w przypisie 85.

⁸⁸ Por. Silnicki, op. cit., 68 i 152—155.

⁸⁹ AKL 160 k. 90.

⁹⁰ J. Sawicki, op. cit., s. 212 i 117.

⁹¹ Patrz wyżej, przypis 71 i 72, gdzie w r. 1434 i 1436 widzimy 2 kanoników tego imienia.

⁹² Uwagę, że mógł to być wizytator biskupi dobrany do pomocy zawdzięcza prof. Jakubowi Sawickiemu z Warszawy.

3. Rozbudowa sieci parafialnej. Jak duży nacisk biskup Jan kładł na rozbudowę sieci parafialnej, świadczy poprzednio przytoczona jego wypowiedź, w której podkreślił swe usiłowania zmierzające do tego, by w całej diecezji były wznoszone kościoły katolickie, do czego on sam bezpośrednio przyczynił się jako fundator kilku świątyń w dobrach swego stołu. Przyjrzyjmy się najpierw akcji fundacyjnej samego biskupa Jana w jego dobrach, prowadzonej z dużym, jak na ograniczone środki, rozmachem i jak można wnioskować z jej wyników, w myśl z góry powziętego planu.

Otóż gdy śledziliśmy powstawanie uposażenia biskupstwa, musiało nas uderzyć znaczne rozproszenie otrzymanych przez biskupa dóbr na znacznych przestrzeniach ziemi chełmskiej⁹³. Owych 7-8 wsi stanowiących 5 odrębnych jednostek gospodarczych⁹⁴ dzieliły od siebie znaczne odległości od kilkunastu do kilkudziesięciu kilometrów. Nie było to oczywiście rzeczą przypadku. Nie można też wątpić, że sam Biskupiec miał wpływ na to, jakie dobra i gdzie król mu nada. Do takiego przypuszczenia w odniesieniu do pierwszego i największego nadania upoważnia nas okoliczność, że na miesiąc przed wystawieniem aktu fundacyjnego katedry chełmskiej przez Jagiełłę przebywał zapewne biskup Jan wraz z królem w ziemi chełmskiej⁹⁵, gdzie prawdopodobnie doszło do ustalenia warunków przyszłej fundacji⁹⁶, co do której mógł Biskupiec na podstawie rozeznania miejscowych stosunków i potrzeb wysunąć odpowiednie propozycje. Mógł je

⁹³ Por. wyżej.

⁹⁴ 1. Kumów, Pobołowice, 2. Łyszcz i Siedliszki, 3. Skierbieszów, 4. Dobryniów, 5. Plitniki wraz z Turami.

⁹⁵ W Krasnymstawie 19 lipca (*f. secunda proxima post festum Divisionis Apostolorum*) 1417 r. wydaje Władysław Jagiełło edykt do rady wrocławskiej „za radą baronów i prałatów“ (A. M o s b a c h, *Przyczynki do dziejów polskich w Archiwum miasta Wrocławia*, Poznań 1860, s. 61). Dokument opublikowany fragmentarycznie nie zawiera niestety listy świadków, lecz jest rzeczą bardzo prawdopodobną, że biskup Jan wśród prałatów się znajdował.

⁹⁶ Por. W. A b r a h a m, *Akt fundacyjny*, s. 473 przyp. 2.

znać już zresztą poprzednio, bo przecież za jego prowincjalatu doszło tutaj do utworzenia dwóch fundacji dominikańskich⁹⁷. Podobnie mogło być i z następnymi nadaniami. Możliwości wyboru były duże, bo w tym czasie królewszczyzny w ziemi chełmskiej zajmowały jeszcze duże obszary. Nie negując, że przy dokonywaniu wyboru przez Biskupca tych właśnie rozproszonych wsi, które otrzymał, wywarły wpływ jakieś względy gospodarcze, sędzę, że bardzo poważną rolę odegrały tu również potrzeby kościelne tych terenów. Wioski te bowiem położone były w okolicach bądź całkowicie pozbawionych kościołów katolickich, bądź posiadających bardzo rzadką sieć parafialną i w nich właśnie, a mianowicie w Łyszczu, Kumowie i Skierbieszowie wystawił Biskupiec pierwsze świątynie.

Jako pierwszy chronologicznie pojawia się kościół fundacji Biskupca w otrzymanym od króla w r. 1419 Łyszczu. Już w 2 lata później erygował tutaj biskup Jan w niedzielę 6 kwietnia 1421 r. kościół parafialny, zapewne pod wezwaniem NMP i św. Dominika, nadał mu uposażenie i oznaczył okręg parafialny⁹⁸.

Skoro w Łyszczu wystawił biskup Jan kościół tak szybko, należało się spodziewać, że i w Kumowie, który otrzymał 2 lata wcześniej, wybudował go również w tym samym czasie. Tymczasem sam dokument erekcyjny kościoła parafialnego kumowskiego został przez niego wystawiony dopiero 29 czerwca 1434 r.⁹⁹ Ale jak z samego dokumentu wynika, wybudował go on, zaopatrzył w potrzebny sprzęt i pokonsekrował pt. Nawiedzenie NMP i św. Dominika, Wawrzyńca i Doroty już wcześniej¹⁰⁰ i tylko

⁹⁷ Por. wyżej s. 194 oraz Dodatek I, Horodło i Hrubieszów.

⁹⁸ Sam dokument erekcyjny nie zachował się nawet w kopii. Przepadł zapewne w czasie pożaru kościoła w Pawłowie podczas najazdu Rakoczego w r. 1657. Czytał go jeszcze wizytator diecezji z ramienia biskupa R. Koniecpolskiego J. Sasin podczas wizytacji kościoła 16 grudnia 1635 r. i z tego aktu wizytacyjnego czerpiemy wiadomości zarówno o samej erekcji kościoła jak i o jego pierwotnym uposażeniu, oraz okręgu parafialnym (AKL 150 k. 42—44). Por. też Dodatek I, Łyszcz przypis 2.

⁹⁹ AVAK t. XXIII, nr 272.

¹⁰⁰ Być może plebanem kumowskim był występujący już w r. 1431 kanonik chełmski Wawrzyniec z Kumowa, (por. wyżej s. 204). Na to wskazy-

współcześnie z wystawieniem samego dokumentu wyznaczył ostateczne uposażenie kościoła i jego plebana. Nie pomylimy się zatem, jeżeli określimy czas powstania kościoła na pierwsze lata po r. 1417, zwłaszcza jeśli zważymy, że w Kumowie jako ośrodku dóbr biskupich najbliższych stolicy diecezji posiadał biskup Jan swoją wiejską rezydencję, podobnie jak jego następcy.

W tym przekonaniu utwierdza nas okoliczność, że o trzecim wystawionym przez biskupa kościele, w Skierbieszowie, mamy wiadomość, co prawda pośrednią, na kilka lat przed wystawieniem dokumentu erekcyjnego. Mianowicie nieznanymi z imienia pleban skierbieszowski pojawia się już w r. 1428¹⁰¹. Sam zaś dokument erekcyjny kościoła pokonsekrowanego p. w. Wniebowzięcia NMP i św. Dominika wydał biskup Jan dopiero 15 kwietnia 1436 r. wyznaczając nim uposażenie dla plebana i wsie mające należeć do parafii¹⁰².

Jeśli słuszna miałyby być nasza hipoteza, że biskup Jan starał się u króla o uzyskanie nadań ziemskich w chełmskiej części swej diecezji z powziętym z góry zamiarem zakładania tam kościołów parafialnych stosownie do potrzeb swej diecezji, to powinien był wnieść je również w dwu pozostałych ośrodkach swych dóbr stołowych: Dobryniowie i Plitnikach.

Co się tyczy Dobryniowa, to mimo braku współczesnych świadectw, mamy pewne podstawy do przypuszczenia, że i tutaj ufundował Biskupiec kościół parafialny, który później, gdy ta wieś z powrotem stała się królewszczyzną, został zamieniony na filię sąsiedniego kościoła parafialnego w królewskim również Łopienniku¹⁰³.

Nie mamy natomiast podstaw do takiego twierdzenia w odniesieniu do Plitnik, ale tutaj być może fundacja okazała się zbyt cenna, gdyż przypuszczalnie jeszcze za czasów naszego biskupa

wałoby, że biskup Jan konsekrował kościół m. in. p. w. św. Wawrzyńca. Mógł to uczynić na prośbę domniemanego plebana.

¹⁰¹ AVAK t. XXIII s. CLXXXIII (Wstęp).

¹⁰² Op. cit. nr 15.

¹⁰³ Por. Dodatek I, Dobryniów.

powstał kościół parafialny fundacji szlacheckiej w sąsiednich Czulczycach¹⁰⁴.

Oprócz czterech wymienionych kościołów ufundował biskup Jan prawdopodobnie jeszcze przed r. 1422 w okolicznościach niezupełnie jasnych kościół parafialny we wsi Zaporzu. Zaporze wraz z pięciu innymi wsiami stanowiło własność Dobrogosta z Szamotuł, podkomorzego poznańskiego i należało wraz z nimi do kościoła parafialnego w Czernięcinie, a dziesięciny z nich jeszcze w r. 1406 biskup Stefan przeznaczył na uposażenie plebana czernięcińskiego¹⁰⁵. Jak można wywnioskować z wyroku, o którym zaraz będzie mowa, biskup Jan uposażając kościół zaporzki wyznaczył mu prawdopodobnie dziesięciny z nowin w tych kilku wsiach parafii czernięcińskiej, które do niego z prawa należały. Pleban czernięciński i Dobrogost z Szamotuł jako kolator kościoła czernięcińskiego uważali to za krzywdzące ich kościół i wytoczyli biskupowi w tej sprawie proces, który oparł się aż o Kurię Rzymską, gdzie w r. 1422 zapadł dla niego wyrok niekorzystny. Dziesięciny z Zaporza i innych wsi zostały przysądzone kościołowi czernięcińskiemu, a biskupowi nakazano w tej sprawie milcze-

¹⁰⁴ Czulczyce już w r. 1436 były własnością Maliszki Czulczyckiego (patrz przypis 51), któremu w r. 1442 pozwolił Władysław Warneńczyk lokować je na prawie niemieckim. (Prochaska, *Materyały*, nr 122). W r. 1447 wdowa po Maliszce Anna wraz z dziećmi sprzedała Czulczyce Maciejowi Smokowi z Sielca, chorążemu chełmskiemu (tamże, nr 140). W r. 1543 Hieronim Smok zapisał zamek i wieś Czulczyce królewiczowi Zygmunutowi Augustowi (tamże, nr 266). Przeszły one na własność królewską zapewne jeszcze przed r. 1545 (K. Sochaniewicz, *Ze studiów nad rozsiadleniem szlachty w ziemi chełmskiej. Smokowie Slepowrony w XV i XVI w. na Chełmszczyźnie przybycze z Mazowsza*, „Roczn. Tow. Herald.”, VII, s. 193—194), były już w każdym razie królewsczczyzną w roku 1564) *Zerela do istoriji Ukrainy-Rusy*, t. III s. 49—50). Istnienie parafii czulczyckiej jest potwierdzone w r. 1531 (AGAD Dział staropol. Oddział I, Księga poborowa nr 36 k. 172), a więc zanim Czulczyce stały się królewsczczyzną. Sam dokument fundacyjny kościoła został zagubiony jeszcze w XVI w. (AKL 149 k. 113), nie ma więc przeszkód do przypuszczenia, że kościół parafialny mógł tu ufundować po lokacji wsi na prawie niemieckim bądź sam Maliszka, bądź Maciej Smok.

¹⁰⁵ Por. Dodatek I, Czernięcin.

nie¹⁰⁶. Biskup jednakże sprawy nie zaniechał i proces toczył się dalej. Dopiero w r. 1424 obydwie strony oddały swój spór pod rozstrzygnięcie kościelnemu sądowi polubownemu z biskupem wrocławskim na czele.

Wyrok tego sądu wydany w Gnieźnie 8 lipca¹⁰⁷ przysądził dziesięciny z wsi Czernięcina, Turobina, Tarnawy, Żabna, Biskupiego, Zaporza i Gruszki wraz z dziesięcinami z nowizn kościołowi parafialnemu czernięcińskiemu, a biskup Jan miał, widocznie jako wynagrodzenie za poniesione ubytki w dochodach, otrzymać od Dobrogosta z Szamotuł do Bożego Narodzenia tego roku 150 grzywien. Na Biskupca nałożył wyrok obowiązek inkorporowania tych dziesięcin do kościoła czernięcińskiego za zgodą kleru swej diecezji, który miał zastąpić w tej sprawie nie istniejącą kapitułę i uzyskać potwierdzenie tego aktu u arcybiskupa lwowskiego, a także u króla i wycofanie się z procesu w Rzymie. Miał też biskup odebrać prawa kościoła parafialnego świątyni w Zaporzu i przekształcić ją w kaplicę prywatną, zakazując przechowywania tam i udzielania Sakramentów, odprawiania nabożeństw w dni świąteczne i niedzielne, posiadania przez nią dzwonów prócz jednej sygnaturki. Msze mogły być tam odprawiane w dni powszednie za jego pozwoleniem. Zastrzegął jednak wyrok biskupowi Janowi prawo fundowania kościoła zgodnie z przysługującym ordynariuszom uprawnieniem w tej sprawie, o ile miejscowa ludność potrzebowałaby kościoła¹⁰⁸. W niecałe dwa tygodnie później wyrok ten

¹⁰⁶ AKKL, Rep. 64a vol. 10, k. 82—88.

¹⁰⁷ AKKL, Dokument pergaminowy nr 3.

¹⁰⁸ W sprawie kościoła zaporzkiego postanowienie brzmiało następująco: *Item pronunciamus et dicimus quod dictus dominus episcopus Chelmen-sis in quantum ecclesiam parochialem in villa Zaporze fundavit et erexit, quae fundacio videtur facta in praejudicium ecclesiae in Czirnaccino, jura parochialia ab eadem prorsus tollat et prohibeat, quod in eadem ecclesia non conserventur ecclesiastica sacramenta, videlicet Corpus Domini Nostri Jhesu Christi tam pro sanis quam infirmis, neque fons baptismalis nec quorumvis sacramentorum collacio, aut jus sepulturae in eadem exercentur neque fiat, neque diebus dominicis et festivis divina missarum officia in eadem celebrentur et populus a sua parochiali ecclesia in Czirnaccino abstrahatur, sed nec campane in eadem habeantur nisi una sola campanella*

został zatwierdzony, na prośbę obu stron, przez Jagiełłę w Poznaniu dnia 20 lipca¹⁰⁹. Biskupiec dostosował się widocznie do wyroku w sprawie cofnięcia uprawnień parafialnych kościołowi zaporzskiemu, bo Dobrogost wypłacił mu oznaczoną sumę w ustalonym terminie. Następnie 31 grudnia 1424 r. na zwołanym w tym celu do Grabowca zjeździe duchowieństwa diecezji chełmskiej dokonał biskup Jan aktu przekazania wszystkich dziesięcin z dziesięcinami z nowozn włącznie z okręgu parafialnego czernięcińskiego kościołowi w Czernięcinie¹¹⁰.

Tak więc na rachunek biskupa Jana możemy policzyć ufundowanie i uposażenie 4—5 kościołów parafialnych. Było to osiągnięcie bardzo poważne, zarówno w stosunku do ograniczonych środków jakimi dysponował, jak i w stosunku do ogólnej liczby kościołów, które za jego czasów powstały. Stanowiły one bowiem mniej więcej czwartą część ogólnej liczby znanych fundacji z lat 1417—1452. Znaczenie wysiłku dokonanego przez Biskupca uwidacznia się jeszcze bardziej, gdy zważymy, że pod koniec jego życia w dobrach biskupstwa jeden kościół przypadał na 2 wsi, natomiast w całej diecezji — zaledwie na kilkanaście wsi.

Założone przez siebie kościoły uposażył biskup dostatnio, nakładając główny ciężar utrzymania plebanów na swe dobra stołowe, chociaż w skład parafii wchodziły także posiadłości innych właścicieli ziemskich, przy czym starał się wyznaczyć dla nich istotnie dziesiątą część ze swoich dóbr.

Najbogatszą dotację otrzymał pleban kumowski. Sam kościół zaopatrzył Biskupiec w ornaty, księgi liturgiczne, kielichy i dzwony. Na utrzymanie zaś plebana wyznaczył 2,5 łanu pola i rozległe łąki, staw w Pobołowicach zwany Ostrowiec, karczmę przy drodze

parva, sed oratorium privatum ibidem in Zaporze remanere poterit, in quo de licencia ordinarii et dyoecesani loci sine praeiudicio tamen ecclesie parochialis predictae divina poterunt celebrari aliis tamen diebus quam dominicis et festivis. Per hoc tamen non tollimus jus quod domino dyoecesano competit in fundandis ecclesiis inquantum populus loci illius ecclesie parochiali indigebit.

¹⁰⁹ AKL 158 s. 651—655.

¹¹⁰ Tamże, s. 657—8.

do Chełma. Otrzymał też pleban prawo wolnego mlewa w młynach biskupich i połowu ryb dwoma wężyczkami i wędką w stawie kumowskim na potrzeby swego stołu. Co się tyczy dziesięcin, to wyznaczył biskup nie tylko dziesiątą część snopów ze swych pól folwarcznych (*post araturas*) w Kumowie i Pobołowicach, ale także dziesiątą część opłat celnych, pobieranych w pieniądzach i kruszach (*tolpas*) solnych w Kumowie oraz dziesiątą rybę złowioną podczas spustu stawu kumowskiego. Wreszcie dostał pleban także naczynie piwa, dawane przez karczmarza z każdego waru dla dworu biskupiego za 1/2 grosza.

Poza tym uregulował biskup powinności parafian względem kościoła zgodnie z zasadami przyjętymi w innych wsiach diecezji chełmskiej. Kmiecie lokowani na prawie niemieckim mieli uiszczać meszne w ilości 3 kóp zboża (po 1 kopie pszenicy, żyta i owsa) z łąnu, sołtysi zaś tych wsi mieli dawać dziesięcinę snopową. Do uiszczenia dziesięciny snopowej zostali też zobowiązani dziedzice z pól własnej uprawy. Wszystkich parafian miała też obowiązywać kolęda w wysokości 1 grosza¹¹¹.

Podobnie, chociaż skromniej, zostały uposażone kościoły w Łyszczu i Skierbieszowie¹¹². Obydwa otrzymały po 2 łąny pola z łąkami. Oprócz tego pleban łyszczkański dostał sadzawkę i karcznię, a skierbieszowski tylko prawo wolnego mlewa i 10-tą miarkę siodu i zboża z opłat pobieranych od przemiału w młynach skierbieszowskich. Sprawa dziesięcin została w obu tych parafiach uregulowana tak samo jak w parafii kumowskiej, z tą tylko różnicą, że tutaj do płacenia dziesięciny snopowej zostali również zobowiązani służkowie. Przeprowadził biskup tutaj zróżnicowanie opłaty kolędy. Kmiecie mieli płacić na Trzech Króli po 1 gr z domu, a komornicy (*subsides*) tylko po 1/2 grosza.

W związku z omawianą akcją fundacyjną Biskupca należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną rzecz, a mianowicie rozległość organizowanych przez niego parafii. Tak więc okręg parafialny kumowski objął 28 wsi, rozrzuconych wokół Kumowa w promieniu

¹¹¹ AVAK t. XXIII nr 272.

¹¹² AKL 150 k. 44 (Łyszcz) i AVAK t. XXIII nr 15.

kilkunastu kilometrów. Najdalsze Uchanie były odległe o 16 km w prostej linii od centrum parafii ¹¹³. Parafia łyszczkańska, mimo, że liczyła 25 wsi obszarem nie była mniejsza od poprzedniej, a najdalsza należąca do niej miejscowość Cyców leżała w odległości ok. 18 km od Łyszczka ¹¹⁴. W porównaniu z parafiami kumowską i łyszczkańską okręg parafialny skierbieszowski był mniejszy, bo liczył tylko 17 wsi ¹¹⁵. Wynikało to stąd, że naokoło był otoczony również wielkimi parafiami: krasnostawską, kumowską, grabowiecką i szczebrzeską. Jak widać w wypadku Skierbieszowa wypełnił Biskupiec przez utworzenie tu parafii lukę, jaka istniała pomiędzy obszarami innych parafii ¹¹⁶. W tworzeniu tak rozległych okręgów parafialnych przyświecała niewątpliwie naszemu biskupowi idea objęcia jak największych terenów diecezji siecią regularnej służby duszpasterskiej, a także, z uwagi na wyznaczenie większości ludności tych terenów, misyjnej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że włączając do ufundowanych przez siebie parafii nie tylko wioski biskupstwa, ale również królewskie i rycerskie i to zarówno stanowiące własność katolików jak i schizmatyków, zrywał z powszechnie jeszcze wówczas stosowaną na tych ziemiach zasadą, że okręg parafialny obejmuje posiadłości fundatora, ewentualnie fundatorów. O ile jednak ze względu na aktualne potrzeby tworzenie rozległych okręgów parafialnych było pożyteczne, to na dłuższą metę okazało się szkodliwe, gdyż stwarzało przeszkody w zakładaniu na tym terenie nowych parafii w miarę wzrostu liczby katolików. Ujemne strony tego rodzaju rozwiązania dały się odczuć już za rządów następcy Biskupca, a może nawet za jego życia ¹¹⁷.

¹¹³ Patrz Dodatek I, Kumów.

¹¹⁴ J. w., Łyszcz.

¹¹⁵ J. w., Skierbieszów.

¹¹⁶ Co się tyczy parafii dobryniowskiej, to jeśli istniała, była okręgiem tylko jednowioskowym, gdyż po przeciwległej stronie Wieprza rozciągały się obszary parafii łyszczkańskiej, na południe od niego parafii łopiennickiej, a na północny zachód przebiegała już granica diecezji krakowskiej.

¹¹⁷ Por. Dodatek I, Olchowiec.

Rzecz jasna, że wydatna nawet akcja fundacyjna naszego biskupa nie mogła zaspokoić potrzeb całej diecezji. Była ona raczej uzupełnieniem działalności fundacyjnej innych czynników społecznych. Ważniejszym niewątpliwie zadaniem Biskupca jako ordynariusza było rozbudzenie inicjatywy w tym kierunku samych diecezjan, tam, gdzie tylko było można. To z pewnością miał na myśli Biskupiec mówiąc w parokrotnie już cytowanym dokumencie erekcyjnym kościoła parafialnego skierbieszowskiego, że podjął starania, by wszędzie w jego diecezji były fundowane kościoły katolickie¹¹⁸. Jak można się domyślać, tam gdzie stwierdził konieczność budowy nowego kościoła parafialnego i widział ku temu możliwości, zachęcał do tego przyszłych parafian, a zwłaszcza fundatorów. Okazja do takich kontaktów nadarzała się często przy corocznych objazdach diecezji. Gdy budowa dochodziła do skutku, czuwał nad tym, by zapewnić kościołowi i jego plebanowi odpowiednie środki egzystencji i usunąć ewentualne przeszkody prawne stojące na drodze powstania nowej parafii, np. gdy do danego obszaru mógł sobie rościć pretensje dawniej istniejący kościół parafialny. Gdy kościół był fundowany przez dwóch czy kilku fundatorów, co nie było na tych ziemiach rzeczą rzadką, musiał biskup uzgadniać z zainteresowanymi, jaki będzie wkład materialny każdego z nich w utrzymaniu plebana i kościoła i regulować szczególnie drażliwą sprawę patronatu, sprowadzającą się głównie do prawa prezenty plebana. Czasem jednak trzeba było szczegółowo ustalić z zainteresowanymi stronami sprawę na pozór tak błahą jak święcenie kołaczy współkolatorów na Wielkanoc. Mianowicie, gdy doszło do ufundowania kościoła parafialnego w Chłaniowie przez właściciela tej wsi Goworka i jego braci, a do parafii przyłączył się również właściciel sąsiedniego Bzowca Strączek uzgodnił z nim biskup i to zatwierdził w dokumencie erekcyjnym kościoła, że gdy na Wielkanoc pleban będzie święcił kołacze (*tortas*) w domu głównych patronów kościoła, to wtedy powinien również poświęcić je w domu Strączka. Jeśli natomiast główni patronowie sami dostarczą kołacze do poświęcenia do

¹¹⁸ Patrz wyżej s. 195—6.

kościola, wówczas i Strączek nie będzie miał prawa domagać się od kapłana święcenia ich w domu¹¹⁹. Ta drobna sprawa jest o tyle znamienna, że wskazuje, jak wiele taktu i rozsądku wymagało od biskupa doprowadzenie do skutku wspólnej fundacji paru czy kilku osób. A przecież od tego zależało bardzo wiele. Jeśli bowiem nie zostałyby uzgodnione obowiązki i prawa zainteresowanych ku zadowoleniu wszystkich, fundacja mogłaby upaść niezrealizowana, gdyż środki materialne jednego z nich mogły na to nie wystarczyć. Jeśli zaś wystawienie kościoła i jego uposażenie nastąpiło środkami części zainteresowanych w tym, to wówczas pozostali byli w ówczesnych warunkach praktycznie pozbawieni nadal opieki duszpasterskiej¹²⁰.

Uwieńczeniem procesu fundacyjnego było erygowanie przez biskupa nowej parafii, czego formalnym wyrazem było wystawienie, zazwyczaj przy okazji konsekracji kościoła, odpowiedniego dokumentu, nadającego kościołowi prawa parafialne oraz określającego uposażenie kościoła, okręg parafialny, obowiązki i uprawnienia fundatora czy fundatorów. Co do tego źródła dochowały nam w odniesieniu do Biskupca bardzo skąpe wiadomości. Wiemy tylko z wystawionych przez niego dokumentów¹²¹, że erygował kościoły parafialne w Chłaniowie (1419), Chodywańcach (1425) i Łabuniach (1435). O erygowaniu przez niego kościoła w Potyliczu wspomina dokument fundacyjny ks. Ziemowita (1423), erygowania zaś przez niego kościoła parafialnego w Turobinie możemy się domyślać na tej podstawie, że nosił on wezwanie św. Dominika¹²², którego kult tak gorliwie szerzył w swej diecezji biskup dominikanin¹²³.

Ponadto zatwierdził powstałe jeszcze przed r. 1417 fundacje

¹¹⁹ AKKL, 160 k. 121—2 i AKL, 152 k. 1003.

¹²⁰ Por. Schmid, op. cit., s. 491—2.

¹²⁰ Z wyłączeniem oczywiście, jego własnych fundacji.

¹²¹ Z wyłączeniem oczywiście, jego własnych fundacji.

¹²² Dodatek I, Chłaniów, Chodywańce, Łabunie, Potylicz, Turobin.

Skierbieszowie, Potyliczu, Łabuniach i zapewne w Łyszczu.

¹²³ Oprócz kościoła turobińskiego nosiły ten tytuł kościoły w Kumowie,

parafialne w Grabowcu (1394, 1431) i w Gródku (1409, 1420) dokonując równocześnie ich kanonicznej erekcji ¹²⁴.

Z pewnością udział Biskupca w doprowadzaniu do skutku fundacji i erygowania parafii nie ograniczył się do tych wypadków, ale to jest trudno ustalić, gdyż w odniesieniu do innych kościołów z jego czasów mamy tylko gołe wzmianki we współczesnych źródłach, które nie zawsze nam nawet dają pewność, czy kościół nie powstał przed jego rządami, chociaż z drugiej strony znowu niepodobna wykluczyć, że inne kościoły, które pojawiają się w źródłach późniejszych dość przypadkowo, nie powstały za jego czasów i przy jego współdziałaniu. W każdym razie i na podstawie tych szczupłych danych mamy prawo twierdzić, że rządy Biskupca w diecezji chełmskiej przyniosły znaczne zagęszczenie sieci kościołów parafialnych. Pomijając tutaj bezpośrednio fundacje Biskupca omówione poprzednio, widzimy w tym czasie w dalszym ciągu powstawanie kościołów parafialnych z jednej strony w nowo lokowanych na prawie niemieckim miastach i wsiach, a więc tam, gdzie osiadała większa liczba mieszczan i chłopów katolickich, z drugiej strony we wsiach, gdzie osiadała uzyskawszy nadania szlachta katolicka. W tym drugim wypadku nowo wybudowane kościoły służyły przeważnie potrzebom nowych właścicieli i ich najbliższego otoczenia, chociaż niejednokrotnie też i osadnikom-właścicielom katolickim, którzy tu napływali tym bardziej, że niektóre z tych wsi były lokowane na prawie niemieckim.

Podobnie jak w poprzednim okresie dużą rolę w zakładaniu kościołów parafialnych odgrywali panujący. Z fundacji książąt mazowiecko-bełskich pojawiają się one w nowo założonych w ziemi bełskiej miastach: Potyliczu (1423), Tyszowcach (1424) i Rachaniach (1435) ¹²⁵. Król zaś (Władysław Warneńczyk, czy Kazimierz Jagiellończyk) funduje prawdopodobnie jeszcze za życia Biskupca kościół w lokowanym w r. 1440 Ratnie ¹²⁶. Królewskiej też fundacji były kościoły w lokowanych na prawie niemieckim

¹²⁴ Dodatek I, Grabowiec, Gródek.

¹²⁵ Dodatek I, Potylicz, Tyszowce, Rachanie.

¹²⁶ Dodatek I, Ratno.

¹²⁷ Dodatek I, Płonka, Łopiennik, Czerniczyn.

wsiach ziemi chełmskiej Płonce (1429), Łopienniku (1430), i Czerownicynie (1424) k. Hrubieszowa¹²⁷. Nie pozostaje też w tyle za panującymi pod tym względem szlachta-rycerstwo. Wielcy właściciele ziemscy fundują kościoły w założonych przez siebie miastach: Turobinie (1447), Świerżach (1443) oraz prawdopodobnie w Wojsławicach (1468)¹²⁸. Wszystkie one powstają w ziemi chełmskiej, gdyż w bełskiej księżęta mazowieccy widocznie nie rezygnują z regale lokowania miast. Do szlacheckich fundacji w miastach należy dodać wzniesione również przez szlachtę kościoły wiejskie w ziemi chełmskiej w Chłaniowie (1419), Żdanowie (1424), Wielączy (1424), Sitańcu (1434) i w Olchowcu (1457), a w ziemi bełskiej w Chodywańcach (1424) i Łabuniach (1435), a prawdopodobnie też w niezidentyfikowanym „Maykowyszu” (1424)¹²⁹.

Tak więc w sumie za czasów Biskupca powstało ponad 20 kościołów parafialnych, czyli nastąpiło podwojenie ich dotychczasowej liczby. Było to w dalszym ciągu niewiele, nawet przy małych rozmiarach diecezji, gdyż poszczególne kościoły parafialne, zwłaszcza we wschodnich jej połaciach, dzieliły od siebie duże odległości, ale jak wskazuje przykład fundacji kościelnych Biskupca, zachodnie jej tereny były już zapewne za jego życia włączone w całości w ramy regularnej służby duszpasterskiej i misyjnej, skupiającej się w ośrodkach parafialnych. Istniał ponadto stały centralny ośrodek administracji kościelnej powołanej do życia diecezji złożony z biskupa, jego kurii i kapituły katedralnej, który czuwał nad rozszerzaniem, w miarę możliwości i potrzeby, tych ram, oraz roztaczał stałą opiekę i kontrolę nad wiernymi i ich duszpasterzami.

W zorganizowaniu tego wszystkiego ogromny był udział Jana Biskupca „tego gorliwego i nader wybitnego biskupa i administratora..., na pewno jednego z najwybitniejszych przedstawicieli naszego episkopatu XV wieku”¹³⁰.

¹²⁸ Dodatek I, Turobin, Świerże, Wojsławice.

¹²⁹ Dodatek I, Chłaniów, Żdanów, Wielącza, Sitaniec, Olchowice, Chodywańce, Łabunie, Maykowysz.

¹³⁰ J. Sawicki, op. cit., s. 19.

DODATEK I

LISTA KOŚCIOŁÓW ISTNIEJĄCYCH W DIECEZJI CHEŁMSKIEJ
DO POŁOWY XV WIEKU

B E Ł Z

Kościół parafialny p. w. św. Mikołaja

Bełz był znacznym grodem, znanym już w pierwszych dziesięcioleciach XI w. W XIII i XIV w. pełnił przejściowo rolę stolicy odrębnego księstwa ruskiego, a w latach 1388—1462 stolicy lenna bełskiego książąt mazowieckich. Prawo miejskie uzyskał w r. 1377 od ks. Władysława Opolczyka¹. Być może już za jego rządów powstał tutaj kościół parafialny, ale o tym nic pewnego nie wiadomo w samym Bełzie już w XVI stuleciu, ponieważ dawne jego dokumenty zaginęły². Mimo to, jego istnienie w ostatniej ćwierci XIV w. nie powinno budzić wątpliwości ze względu na znaczenie tego miasta. W r. 1403 spotykamy już plebana³ i wikariusza bełskiego⁴.

Kościoły Św. Ducha i NMP i klasztor dominikanów

Dominikanie osiedli tu zapewne po lokacji Bełza na prawie magdeburskim w r. 1377, w każdym razie obecność ich jest potwierdzona w r. 1386, kiedy spotykamy Jana przeora z Bełza, który był niewątpliwie dominikaninem⁵. 20 I 1394 r. książę Ziemowit uposażył kościół i konwent dominikański na przedmieściu Bełza wsią Kościaszynem, a 6 II 1401 r. nadał dominikanom bełskim dwie dalsze wioski Borzankę i Liski oraz plac w mieście dla przeniesienia tam kościoła i klasztoru⁶. O ile dominikanie zamiar przeniesienia kościoła do miasta szybko zrealizowali, to wkrótce musieli posiadać 2 kościoły tak, jak w 1603 r., gdy biskup Zamoyski wizytował w Bełzie jeden kościół dominikański p. w. Św. Ducha poza miastem, z pewnością ten pierwotny, skoro groził ruiną (*ruinam mi-*

nans) i w którym odprawiano msze św. tylko na Wielkanoc i Zielone Świąta, i drugi p. w. NMP w mieście⁷, wybudowany z pewnością na placu darowanym przez Ziemowita. W r. 1403 przeorem konwentu jest Maciej⁸. Klasztor należał do *Societas Peregrinantium*⁹.

Kościół zamkowy p. w. św. Katarzyny

Był też na zamku bełskim kościół św. Katarzyny, którego istnienie potwierdzone jest dokumentem ks. Władysława z 1456 r., którym wyznacza uposażenie prebendarzowi tego kościoła Andrzejowi. Być może prebendarzem tego kościoła był już *Jacobus prebendarius de Belz*¹⁰, występujący jako świadek na dokumencie erekcyjnym kościoła w Ostrowie ok. r. 1409¹¹.

¹ A. Gilewicz, *Stancwisko i działalność gospodarza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372-1378. Prace ku czci 50-l. Akad. Kola H. Un. J. K., Lwów 1929, s. 78.*

² W 1593 szlachta i mieszczanie bełscy oraz poddani plebańscy zeznawali wobec biskupa Gomolińskiego: „Iż Bełz miasto J. K. M. będąc założone od Ładysława księcia wieluńskiego i opolskiego zgorzało w roku 1473. Tego doskonale wiedzieć nie możemy, jeżeli przez tego księcia opolskiego kościół farny bełski założenia Mikołaja świętego był fundowany. Jednak to dobrze wiemy i w prawach różnych widzieliśmy i czytali, kiedy zgorzało w roku mianowanym tak miasto jako i kościół farny bełski za panowania króla Kazimierza Jagiełowicza; znowu był we wszystkich prowentach utwierdzony i hojnie jałmużnami opatrzony. Tego nie wiemy, gdzie sam oryginalny fundusz podział się...” AKL 153 k. 189.

³ AKL, 208 k. 390v *Rymsa plebanus in Belz.*

⁴ AKL, 208 k. 239 *Joannes vicarius de Belz.*

⁵ Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 366, przypis 1; por. J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII—XIV wieku*, Lublin 1956, s. 316.

⁶ Hruševskij, *Materiały*, nr 9 i 10; por. S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, II, s. 220.

⁷ AKL, 149 k. 72.

⁸ AKL, 208 k. 390v. występuje jako świadek w dokumencie fundacyjnym kościoła parafialnego w Rzeplinie.

⁹ Kłoczowski, l. c.

¹⁰ AGAD, *Metryka Koronna*, t. 37 k. 478.

¹¹ AKL, 152 k. 820 v.

CHEŁM

Kościół katedralny p. w. NMP i Rozesłania Apostołów

• Chełm założony przez ks. Daniela halickiego w I połowie XIII w. (około r. 1237) i wspaniale przez niego rozbudowany, stał się drugą stolicą jego księstwa, a także diecezji obrządku wschod-

niego po przeniesieniu tutaj katedry biskupiej z Uhruska¹. Ta okoliczność zadecydowała o tym, że gdy przy tworzeniu organizacji kościoła łacińskiego starano się ulokować siedzibę biskupie w tych miejscowościach, gdzie rezydowali biskupi schizmatyccy², ustanowiono również siedzibę biskupstwa chełmskiego w tym miejscu, mimo że straciło ono wiele ze swej dawnej świetności. Kościół katedralny p. w. NMP i Rozesłania Apostołów powstał dopiero około r. 1417³. Był on drewniany aż do drugiej połowy XVI w., kiedy ok. r. 1585 staraniem ówczesnego starosty chełmskiego Jana Łaszczka, wybudowano nowy, murowany⁴.

Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP

Istniał tutaj jednakże z pewnością jeszcze przed wybudowaniem katedry kościół parafialny, prawdopodobnie fundacji Jagiellowej, być może erygowany po uzyskaniu przez miasto prawa niemieckiego w r. 1392, którego uposażenie stanowiła wieś Sawin⁵, dziesięciny z pól chełmskich należących do króla i *quatuor tempora* z domów miejskich katolickich⁶, a więc typowe uposażenie kościoła parafialnego. Trudno przypuszczać, by tego rodzaju uposażenie nadawano nowo erygowanemu kościołowi parafialnemu, gdy już istniał katedralny, jeszcze trudniej dopuścić myśl, by w nominalnej stolicy biskupstwa nie było tak długo nawet kościoła parafialnego. Wiadomości o nim mamy stosunkowo późno. Dopiero w r. 1424 występuje Wisław, pleban chełmski i wikariusz generalny biskupa Jana⁷, spotykany też w latach 1428⁸, 1434⁹ i 1436¹⁰, później w latach 1445—1449 pojawia się pleban Piotr^{10a}, a następnie ostatni już proboszcz tego kościoła Wojciech (Albert) z Orzeszkowa w r. 1449¹¹, 1450¹² i 1456¹³. Sam kościół z imieniem wezwania pojawia się dopiero w dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z 14 września 1456 r. wystawionym na zjeździe walnym piotrzkowskim, niedługo przed utraceniem swego charakteru parafialnego. Tym dokumentem bowiem król dla zwiększenia dochodów biskupa i kapituły chełmskiej postanowił kościół parafialny zamienić na kaplicę biskupa z chwilą ustąpienia lub śmierci obecnego plebana i przekazać biskupowi Sawin oraz plac z domem plebańskim w Chełmie, natomiast kapitule przeznaczył pozostałą część uposażenia kościoła parafialnego (dziesięciny, *quatuor tempora* itp.) oraz zarząd parafią¹⁴. Pleban Wojciech zrezygnował zapewne w tym samym roku ze swego beneficjum, gdyż Sawin w tym czasie jest już majątkiem biskupim¹⁵. Przy kościele NMP osadzeni zostali, być może już przez biskupa Jana Kraskę, domi-

nikanie, którzy mieli tu swój konwent do połowy XVI w., kiedy go opuścili, sam zaś kościół niszczył ok. r. 1582¹⁶.

¹ M. Hruševskyj, *Istorija Ukrajiny-Rusy*, Lwów 1900, t. III, s. 18—20.

² Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 299; tenże, *Jakub Strepa*, s. 29.

³ *Akt fundacyjny... 1417*. „Kw. Hist.“, XXXII s. 474.

⁴ AKL 150 k. 38 (Wiz. J. Sasina z r. 1635).

⁵ Jako posiadacz Sawina występuje pleban chełmski Wisław w latach 1428—40. Płaścanski, *Prošloe cholmskoj Rusi*, I, Wilno 1899, s. 86—87. i AVAK t. XXIII s. CLXXXIV.

⁶ AVAK t. XXIII nr 169 s. 150. Na rokach sądowych grodzkich 11. X. 1436 r. odbytych w Krasnymstawie w obecności króla i biskupa Jana *honorabilis Vislaus*, plebanus *Chelmensis* uzyskał wyrokiem tego sądu *decimam in omnibus agris cultis et rudibus in Chelm, quaecunque in agro regali seminantur; de quolibet grano decimam aeviterne praedicto plebano solvent tam schismatici, quam catholici et in domibus Christianorum, ubi Rutheni degunt, quatuor tempora solvant aeviterne, quilibet ipsorum cum poena trium marcarum*. Por. też niżej.

⁷ AKL 158 s. 657. *Vislaus rector ecclesiae parochialis Chelmensis vicarius... in spiritualibus*.

⁸ AVAK t. XIX nr 1 *plebanus de Chelm*.

⁹ AVAK t. XXIII nr 272, jako kanonik.

¹⁰ AVAK t. XXIII nr 15, jako kanonik chełmski, *ibid.* nr 169 jako pleban chełmski.

^{10a} AVAK t. XXIII s. CLXXXIV.

¹¹ Sawicki, *Najdawniejsze statuty*, s. 38 jako pleban chełmski, AKL Rep. 64a vol. 12 k. 6 jako pleban i kanonik chełmski.

¹² AKKL Rep. 64a vol. 10 k. 89, jako pleban.

¹³ AVAK t. XIX nr 2 jako pleban i dziekan chełmski.

¹⁴ AKKL, Rep. 64a vol. 10 k. 6v-7v. *...dictae ecclesiae cathedrali ac... Joanni episcopo ipsiusque successoribus episcopis Chelmensibus ecclesiam parochialem sub titulo Assumptionis Beatae Mariae Virginis ibidem in Chelm pro capella per cessum vel decessum honorabilis Alberti eiusdem ecclesiae moderni rectoris cum villa Szawin... ac area et domo pro dote plebanatus in civitate Chelm sita... praelatis vero et canonicis dictae ecclesiae cathedralis Chelmensis in subsidium omnes et singulos proventus redditus, quaestus, oblationes, columbationes, quatuor tempora, ac castri Chelmensis, aliasque decimas, allodia, prata horeum, et administrationem et regimen omnium spiritualium et saecularium dictae ecclesiae... damus...*

¹⁵ AVAK t. XIX, Wstęp, s. XLI.

¹⁶ Biblioteka PAN w Krakowie, Rkps 2372/I (Materiały do dziejów diecezji chełmskiej ks. A. Wadowskiego s. 123—124).

CHŁANIÓW

Kościół parafialny p. w. św. Filipa, Jakuba i Macieja Apostołów

Kościół w Chłaniowie wybudowali i nadali mu uposażenie dziedzice tej wsi bracia Goworko, Manczyna i Mikołaj. Biskup Jan zatwierdził tę fundację dokumentem wystawionym w Szczeb-

rzeszynie dnia 28 września 1419 r. i przyłączył także do parafii chłaniowskiej wieś Bzowiec, której właścicielem był Wawrzyniec Strączek. Nadał wówczas Biskupiec kościołowi odpusty, które miały jednakże obowiązywać od chwili konsekracji kościoła¹.

Jak wynika ze wzmianki o sołtysie (*advocatus*) w Chłaniowie, ta wieś była zapewne lokowana poprzednio na prawie niemieckim².

¹ AKL 152 k. 1003—5; AKL 160 k. 121—2, kopie dok.

² l. c.

CHODYWAŃCE

Kościół parafialny p. w. Narodzenia NMP i św. Piotra i Pawła Apostołów

Kościół parafialny w Chodywańcach wybudował i uposażył Stanisław dziedzic Przeorska i Chodywaniec¹, który zmarł zapewne przed r. 1422². Na prośbę jego syna Andrzeja biskup Jan Biskupiec dokumentem wydanym w Steniatynie 28 sierpnia 1425 r. zatwierdził fundację i erygował parafię przyłączając do niej wsie Chodywańce, Przeorsk, Machnów, Żurawce, Korhynie, Dyniska, Nowosiółki, Poddubce i Wierzbicę³.

¹ AKL 150 k. 127v (Wizyta J. Sasina z r. 1638). *...Stanislaus in Przeorsko et Chodywanice haeres, ecclesiam parochialem in hac villa Chodywanice construxerat et erexerat, sufficienti dote eidem assignata. Quam post decessum ipsius... Andreas uti filius et successor... a... Joanne... episcopo Chelmensi in honorem Nativitatis B. V. M. atque Beatorum Apostolorum Petri et Pauli consecrari petiit prout ex litteris foundationis... certo constat.*

² 2 kwietnia 1422 r. ks. Ziemowit poświadcza umowę w sprawie granic zawartą między Wołczkiem z Gródka a Andrzejem z Chodywaniec (który był synem i sukcesorem Stanisława, p. wyżej), a zatem zapewne ten ostatni już wówczas nie żył. MRPS. IV.

³ AKL 208 k. 337. Jest to wyjątek kopii dokumentu erekcyjnego biskupa Jana zawierający tylko dane o uposażeniu i obszarze parafii pozbawiony jednak wstępu, gdzie zawarta była tytułatura wystawcy i ustęp o pierwszym fundatorze, co uzupełnia nam przytoczony w przypisie 1 urywek wizyty, gdzie za to brak daty wystawienia dokumentu.

CZERNICZYN k. Hrubieszowa

Kościół parafialny

Wśród duchowieństwa diecezji chełmskiej zgromadzonego w Grabowcu 31 grudnia 1424 r. występuje również Piotr *rector*

*ecclesiae de Czerniecin*¹. Ten „Czerniecin“ nie jest identyczny z Czernięcinem koło Turobina, gdyż tam był wówczas plebanem Paweł z Kłodawy, jak to widać z wyroku polubownego z 8 lipca 1424 r.² i jego zatwierdzenia przez Jagiełłę z 20 lipca tegoż roku³. Musiał to być przeto Czerniczyn koło Hrubieszowa, gdzie istnienie kościoła parafialnego mamy potwierdzone w r. 1548⁴. Czerniczyn był wsią królewską⁵, fundatorem kościoła był więc zapewne Jagiełło.

¹ AKL 158, s. 657.

² Ibid. s. 651—55.

³ L. c.

⁴ MRPS, V, nr 201.

⁵ MRPS, I, nr 521, r. 1459.

CZERNIĘCIN k. Turobina

Kościół parafialny p. w. św. Katarzyny

Czernięcin był w końcu XIV wieku jedną z wsi powiatu szczebrzeszyńskiego, należących do Dymitra z Goraja, a później wchodził w skład włości turobińskiej Szamotulskich. Dymitr też z pewnością ufundował tu kościół parafialny p. w. św. Katarzyny przed r. 1394, o którego istnieniu dowiadujemy się z dokumentu lokacyjnego wsi Żabna *in districtu Szczebrzeszynensi*, wystawionego przez niego „in Wisniczyn” 5 maja 1394 roku¹. Dokumentem tym wystawca zaliczył mieszkańców Żabna do grona parafian kościoła św. Katarzyny w Czernięcinie i wyznaczył dla niego meszne (*missalia*) z ich łąnów². Ponadto po upływie wolnizny mieli kmiście płacić z łąnu po 6 groszy dziesięciny arcybiskupowi halickiemu³, co mogłoby wskazywać na to, że erekcji kościoła dokonał tutaj poprzednio arcybiskup halicki Jakub i przy tej okazji wyznaczył dla siebie na terenie parafii dziesięcinę arcybiskupią, podobnie jak to uregulował później przy erygowaniu parafii w Szczebrzeszynie na początku 1398 r.⁴. Nie przeczy tej hipotezie fakt, że w r. 1406 pleban czernięciński Jan i Dobrogost dziedzic włości turobińskiej (wówczas właściwie tarnawskiej, bo od tej wsi tytułował się *haeres in Tarnawa*) wystarali się o potwierdzenie dziesięcin z Czernięcina, Turobina, Żabna, Zaporza, Tarnawy, Biskupiego i Gruszki dla kościoła czernięcińskiego u biskupa Stefana⁵. Powodem tego kroku mogła być właśnie chęć zrzucenia uciążliwej, mimo wszystko, dziesięciny arcybiskupiej ciężącej na

tych wsiach. Chociaż sam dokument nie zawiera żadnych wzmianek o dziesięcinie arcybiskupiej czy biskupiej, z jego ogólnego sformułowania można by wnioskować, że chodziło tutaj o zapewnienie wyłączności do dziesięcin kościołowi czernięcińskiemu. Zawarty w tymże dokumencie akt nominacji plebana Jana na archidiacona mógł być niejako nagrodą za uznanie zwierzchnictwa Stefana na terenie, gdzie do niedawna sprawował jurysdykcję arcybiskup Jakub.

Kościół czernięciński był zapewne tym miejscem *apud oppidum Thurobin*, gdzie biskup Jan z Opatowca udzielił 26 czerwca 1446 r. ślubu Kazimierzowi, księciu mazowieckiemu z Jadwigą córką Wincentego z Szamotuł⁶, który przecież był kolatorem tego kościoła.

¹ WAPL Księga grodzka krasnostawska nr 2 k. 529v—530v. Kopia tego dokumentu nosi datę *feria tertia in crastino beati Floriani Martyris Anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo quinto*, ale 5 maja przypadł w r. 1395 na środę, natomiast wtorek przypadał istotnie na dzień 5 maja w r. 1394. Przyjmujemy zatem ten rok poprawiając błąd kopisty, który zamiast *quarto* odczytał *juinto*.

² ...*cmethones et incolas villae Zabno apponimus amodo parochianos fore ecclesiae Dei et sanctae Catherinae in Czerniecin ad audienda officia divina et percipienda ecclesiastica Sacramenta...*

³ ...*pro decima vero sex grossos domino archiepiscopo Halicensi similiter libertate expirata reddere teneantur.*

⁴ Por. Dodatek I, Szczębrzeszyn.

⁵ AKL 191 k. 314v—315. Kopia tego dokumentu nosi datę roczną. *A. D. millesimo quadringentesimo decimo sexto dominica intra octavas Epiphaniae Domini*, oczywiście błędną, skoro wystawca dokumentu już od dziesięciu lat nie żył. Błąd powstał zapewne przez nieuwagę kopisty, który dodał *decimo* tak, że właściwa data powinna brzmieć 11 stycznia 1406 r. Autentyczność dokumentu nie budzi wątpliwości zwłaszcza z uwagi na (zniekształcone oczywiście przez kopistę) miejsce wystawienia: *Datum in curia episcopali Sobboll*, tj. oczywiście w dworze biskupów wrocławskich w Sobkowie (dziś Subkowy) na Pomorzu, jak i miejsce pochodzenia świadków: m. i. *Philippus plebanus in Melibanie*, to pleban w Miłobądzi, niedaleko położonej od Sobkowa wsi należącej również do dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego. *Joannes plebanus in Szobholl*, to znowu pleban w Sobkowie.

⁶ Długosz, *Hist. Pol.*, V, s. 24-25.

DOBRYNIÓW

Kościół parafialny

Dobryniów był jedną z wsi nadanych biskupstwu chełmskiemu w r. 1417 przez Jagiełłę¹. Należał do jego dóbr stołowych jeszcze w r. 1493². Stał się z powrotem wsią królewską w I połowie

XVI wieku³. O istnieniu tego kościoła mamy wiadomości bardzo późne. W roku 1643 biskup Paweł Piasecki wznawiając fundację kościoła parafialnego w odległym o 4 km od Dobryniowa Łopienniku, którego dawne przywileje zaginęły, po zebraniu skąpych wiadomości o tej dawnej fundacji włączył do niej *capellam in villa Dobryniow ad nostram mensam episcopalem ex primaeva fundatione episcopatus eiusdem spectans, sed per capitaneos Crasnostavienses iniurose usurpata, quae capella ex antiquo censebatur uti filia ecclesiae parochialis in Łopiennik...*⁴. Jak widać z tego o początkach tej kaplicy nie wiedziano nic pewnego, musiała zatem istnieć bardzo dawno. Należy odrzucić możliwość wybudowania jej w XVI w., gdy Dobryniów należał do starostwa krasnostawskiego, gdyż w pobliskim również królewskim Łopienniku istniał kościół parafialny. Kaplica mogła zatem powstać jeszcze w XV w., gdy Dobryniów i Łopiennik należały do różnych właścicieli. Znając gorliwość apostolską biskupa Jana jemu należałoby zatem przypisać jej fundację. Oczywiście wtedy musiała ta fundacja mieć charakter kościoła parafialnego, który straciła zapewne dopiero po odebraniu Dobryniowa biskupom chełmskim.

¹ Por. wyżej s. 198.

² AVAK, t. XIX. Wstęp s. CLXXXII.

³ Występuje jako wieś należąca do star. krasnostawskiego w lustracji z r. 1564. *Zerela...*, t. III, s. 18—19.

⁴ AKL 157, s. 1119.

G O R Z K Ó W

Kościół parafialny p. w. św. Stanisława

Gorzków, wieś istniejąca już w XIV w.¹ stał się na początku XV wieku wraz z Poperczynem własnością Mikołaja Trąby, późniejszego prymasa Polski. Przywilejem z dnia 19 sierpnia 1406 r. wystawionym w Wiślicy nadał mu Władysław Jagiełło te dwie wioski na własność dziedziczną i nadał im prawo magdeburskie², a w tydzień później (26 VIII) dokumentem wystawionym w Żukowie dokonał opisu i zatwierdzenia ich granic³. Mikołaj musiał już jednakże wcześniej wejść w ich posiadanie, gdyż już przed r. 1404 wybudował kościół parafialny p. w. św. Stanisława i 24 czerwca 1404 r. uzyskał od biskupa chełmskiego Stefana zezwolenie wystawione *in curia episcopali Culhow Vladislaviensis dioecesis* na zamianę dziesięciny snopowej na pieniężną w Gorzkowie dla przyszłych osadników wyznania katolickiego⁴. Przy-

gotowywał zatem Mikołaj korzystne warunki do ściągnięcia do Gorkowa kolonistów, do czego dalszym krokiem było uzyskanie w r. 1406 od króla pozwolenia na lokację wsi na prawie niemieckim. Wreszcie 18 września 1406 r. uzyskał od arcybiskupa halickiego Jakuba Strepy mandat na konsekrację kościoła⁵.

¹ Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 203.

² T. Silnicki, *Arcybiskup Mikołaj Trąba*, Warszawa 1954, s. 17 i 29. Autor błędnie wywodzi Mikołaja Gieralta, późniejszego biskupa wileńskiego z Gorkowa koło Krasnegostawu (s. 30—32) i w związku z tym jest zmuszony do wysunięcia przypuszczenia o uprzednim wykupieniu tej wsi od niego przez Trąbę lub króla, gdyż Mikołaj Gieralt pochodził z Gorkowa w pow. proszowickim (por. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VI, s. 304).

³ AGAD *Metryka koronna*, t. 44 s. 262-4, Regest MRPS IV, Supl. 455.

⁴ AKL 152 k. 289—289v.

⁵ Kod. Dypl. Wlkp. t. V, nr 102.

GRABOWIEC

Kościół parafialny p. w. św. Mikołaja

Grabowiec pojawiający się w źródłach w XIII w.¹ prawdopodobnie jako gród, występuje już wyraźnie w charakterze grodu miasta i ośrodka powiatu-włości w drugiej połowie XIV w.² Kościół parafialny p. w. NMP i św. Mikołaja ufundował tutaj dokumentem wystawionym w Bełzie 2 lutego 1394 r. ks. Ziemowit mazowiecki i ruski, uprzednio przeznaczony na ten cel cerkiew schizmatyczną i osadziwszy przy nim rektora, który już występuje imiennie (Jan) w tym dokumencie. Do parafii przyłączył należące do Grabowca wsie książęce, stanowiące zapewne powiat-włość w liczbie 26. a mianowicie: Miączyn, Swidniki, Ornatowice, Tuczapy, dwa Horyszowy, Werbkowice, Malice, Gdeszyn, Hostynne, Skomorochoy, Peresołowice, Koniuchy, Kotlice, Zawalów, Kopopne, Koturów, Moniatycze, Czaśniki, Łaziska, dwa Brześcia, Szystowice, Rogów, Żurawłów (tę wieś przeznaczył na uposażenie kościoła i rektora) oraz Konstanciną Dolinę. Fundację tę zatwierdził biskup Jan wraz z kapitułą w Chełmie 3 sierpnia 1431 r. na prośbę rektora kościoła grabowieckiego Jakuba, dokonując tym samym erekcji parafii³.

¹ Lat. hip. s. 377 pod r. 1268.

² Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 233 w umowie z r. 1366; Długosz *Hist. Pol.*, t. III, s. 372 r. 1377 *Castrum Grabowiec*; AKKL Rep. 64a vol. 10 k. 94 r. 1394 *oppidum Grabowiec*; Kod. Maz. Lubomirskiego, s. 117 i 119 r. 1396. Prawo miejskie uzyskał od Ziemowita. O lokowaniu miasta

przez niego wspomina nowy dokument lokacyjny dla Grabowca ks. Władysława I, z 8. I. 1447, MRPS, IV nr 1233 i Supl. nr 816; por. Baliński i Lipiński, *Starożytna Polska*, wyd. 2, t. III, s. 348, gdzie podana data lokacji 1397.

³ AKKL Rep. 64a vol. 10 k. 92v—95.

GRÓDEK

Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP

Kościół parafialny w Gródku ufundowali i uposażyli za wiedzą i zgodą biskupa włodzimierskiego Grzegorza (*ecclesiam parochialem... per... Gregorium... episcopum Łodimiriensem... erigimus, fundavimus et de novo titulo plantari curavimus*) Wołczek z Gródka, właściciel także Pienian, Nedeżowa, Hopkiego i Grodysławic, Wojciech ze Szlatyna właściciel tej wsi i Łubcza, Stefan właściciel Werszczyca, Stanisław z Typina oraz Mikołaj z Podhorzec, co stwierdzili dokumentem wystawionym w Gródku w niedzielę 25 lutego 1409 r. Równocześnie dali prezentę ks. Wacławowi, synowi Stanisława „de Koslawlaszki“ prosząc biskupa Grzegorza jako zarządcę diecezji (*tanquam dioecetano*) o udzielenie mu inwestytury¹. Czy przy sporządzeniu aktu był obecny bp Grzegorz i czy on sam dokonał kanonicznej erekcji parafii, na to brak w tym dokumencie bezpośrednich danych. Takiemu przypuszczeniu zdaje się przeczyć okoliczność, że dopiero bp Jan Biskupiec dokonał konsekracji kościoła i zatwierdził fundację osobnym dokumentem sporządzonym w Chełmie 13 czerwca 1420 r. udzielając ponadto kościołowi odpustów².

¹ AKL 153, k. 156, 157 i AKL 208 k. 404—405v.

² AKL 153, k. 157—159 i AKL 208 k. 405v—406.

HORODŁO

Kościół parafialny p. w. Św. Krzyża i św. Stanisława

Horodło występujące w końcu XIII w. jako sioło książęce¹, w drugiej połowie XIV w. jest grodem, ośrodkiem włości², która pod koniec tego stulecia weszła w skład lenna bełskiego książąt mazowieckich. Prawa miejskie i kościół parafialny musiało Horodło uzyskać od Ziemowita w końcu XIV w., albo na początku XV w., w każdym razie chyba jeszcze przed sprowadzeniem tu dominikanów (około 1411 r.)³. Pierwszą jednak bezpośrednią

wzmiankę o kościele parafialnym posiadamy dopiero z r. 1424, kiedy występuje *Mscislaus rector ecclesiae de Horodło*⁴. Kościół parafialny w Horodle, wówczas już bardzo stary, pokonsekrował bp Jerzy Zamoyski 9 listopada 1603 r. p. w. Św. Krzyża i św. Stanisława⁵.

Klasztor i kościół dominikanów p. w. NMP

Kościół i klasztor dominikanów w Horodle ufundowała księżna Aleksandra, żona Ziemowita IV ok. r. 1411, a do właściwego uformowania konwentu doszło za prowincjalatu Biskupca (1411—17)⁶. W r. 1444 Władysław I, książę mazowiecko-bełski wraz z księżną Anną i synem Ziemowitem nadał kościołowi p. w. NMP, klasztorowi i jego przeorowi Mikołajowi Rzeszocie wsie Zadubce i Brzeźnicę oraz trzeci grosz z cła książęcego horodelskiego⁷. 11 listopada 1603 r. bp Jan Zamoyski konsekrował kościół dominikanów horodelskich p. w. NMP i św. Jacka⁸.

¹ Lat. hip. s. 595 pod nr 1287.

² Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 233 r. 1366 w umowie Kazimierza z książętami litewskimi; Długosz, *Hist. Pol. t. IV*, s. 34. r. 1377.

³ Por. niżej.

⁴ AKL 158 s. 657.

⁵ AKL 149 k. 47 (Wiz. bpa J. Zamoyskiego).

⁶ Kłoczowski, *Dominikanie polscy*, s. 314.

⁷ *Katalog Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa I, Dypłomy pergaminowe*, Kraków 1907, nr 919, MRPS IV 20880, Sup. 808.

⁸ AKL 149 k. 47.

HRUBIESZÓW

Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP

Hrubieszowowi, który występuje już w XIII w. jako miejscowość o nieoznaczonym charakterze¹, prawo miejskie nadał Władysław Jagiełło 29 września 1400 r. i polecił wójtowi Bartłomiejowi wyznaczyć dla kościoła 2 łany pola, 2 łany pastwiska, 2 ogrody, plac na dom i łąkę, a ponadto ustanowił dziesięciny po 6 gr. z łanu². Z samego dokumentu lokacyjnego nie można bezpośrednio wywnioskować, czy kościół istniał już w tym czasie, ale uposażenie, które miało dopiero być wyznaczone, przemawiałoby raczej na korzyść twierdzenia, że kościół istniał już przed lokacją. W każdym razie on zapewne wkrótce po przeprowadzeniu lokacji miasta i wtedy

też został wystawiony dla niego akt fundacyjny przez Jagiełłę³, ale pierwszą bezpośrednią wzmiankę o jego istnieniu posiadamy dopiero z r. 1424, gdy występuje Stanisław *rector ecclesiae in Rubieszow*⁴.

Znany w literaturze z dość dokładnego streszczenia⁵ dokument fundacyjny kościoła hrubieszowskiego, wystawiony przez Władysława Jagiełłę we Lwowie 30 września 1400 r., a więc w dzień po wystawieniu dokumentu lokacyjnego miasta jest falsyfikatem. Został on sporządzony w II-giej połowie XV w. na podstawie wymienionego przywileju lokacyjnego Hrubieszowa, z którego falsyfikator zaczerpnął dosłownie inwokację, tytuł wystawcy i formułę promulgacyjną, miejsce wystawienia, datę (zmieniając tylko datę dzienną) i listę świadków oraz na podstawie dokumentu fundacyjnego kościoła parafialnego w Gródku z 25 lutego 1409 r., skąd przepisał niemal dosłownie tekst odnoszący się do samej fundacji kościoła, o prezentowaniu *discretum virum Venceslaum Stanislai de Coslawlaski... Gregorio episcopo Łoðimiriensi* i formułę wstępną dotyczącą uposażenia⁶. W części dotyczącej uposażenia oparł się falsyfikator również częściowo na dokumencie lokacyjnym, przy czym nie uniknął potknięć. Falsyfikat zawiera np. również polecenie wydane Bartłomiejowi, by wymierzył łany dla kościoła, ale łany te mają już określone granice, kościół występuje już jako istniejący i mający wezwanie (Wniebowzięcia NMP), nie mówiąc już o tym, że samo uposażenie jest określone znacznie szerzej niż w dokumencie lokacyjnym. Autentyczność tego dokumentu dodatkowo podważa fakt, że jak stwierdził wobec króla Kazimierza w r. 1449 ówczesny pleban hrubieszowski Jakub z Szamotoł, jego poprzednik uciekając z Hrubieszowa przed najazdem Tatarów zgubił skrzynkę zawierającą przywilej fundacyjny i inne dokumenty dotyczące uposażenia kościoła hrubieszowskiego, wydane przez Władysława Jagiełłę⁷. Falsyfikatorowi przyświecał niewątpliwie cel stworzenia *ex post* podstawy prawnej dla uposażenia o zakresie znacznie szerszym niż to określał przywilej lokacyjny miasta i nadany na prośbę Jakuba z Szamotoł dokument króla Kazimierza z r. 1449, a być może także częściowo dla przyszłych roszczeń. Falsyfikat powstał zapewne przy końcu XV w., w każdym razie istniał w r. 1503, kiedy był ingrossowany w aktach konsystorza lubelskiego. Sam oryginał falsyfikatu został prawdopodobnie zniszczony, gdyż później występuje on tylko w kopii z formułą oblaty⁸.

Kościół i klasztor dominikanów p. w. św. Mikołaja

Kościół i klasztor dominikański w Hrubieszowie założył w roku 1416 za swego prowincjalatu Jan Biskupiec, a zaopatrzył go Jagiełło⁹. Biskupiec otaczał ten konwent nadal swą opieką i 25 sierpnia 1427 r. podczas pobytu w klasztorze zatwierdził legowane dokumentem przeorowi Andrzejowi i konwentowi przez Małgorzatę, wdowę po mieszczańcinie hrubieszowskim Jerzym, 1 grzywnę i 1 kamień wosku z jatki rzeźniczej. Sam monaster, jak wynika z dokumentu, znajdował się, podobnie jak w Bełzie, poza miastem¹⁰.

¹ Lat. hip. s. 550 pod r. 1255.

² WAPL, Ch. K. Gr. Kat., vol. 5 k. 90; p. streszczenie tego dokumentu Baliński, Lipiński, *Starożytna Polska*, wyd. 2, W-wa 1885, t. II, s. 934 i A. V. Longinov, *Cervenskie goroda*, Warszawa 1885, s. 271—272 (nieściśle).

³ Por. niżej.

⁴ AKL, 158 s. 657.

⁵ Lipiński, Baliński, op. cit., s. 935.

⁶ Patrz wyżej „Gródek“.

⁷ AKL 152 k. 719v—721. Kopia dokumentu Kazimierza Jagiellończyka z 3. IV. 1449 r. *ladulam in qua servabat privilegium et iura donationis bonorum et assignationis proventuum ecclesiae parochiali et eius plebano per divae memoriae progenitorem nostrum [tj Kazimierza]... factae amisit et perdidit.*

⁸ AKL 152 k. 717—19. Kopia falsyfikatu.

⁹ S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861, t. II, s. 300; por. Kłoczowski, *Dominikanie polscy*, s. 315, gdzie jednak niesłusznie mówi o związku klasztoru hrubieszowskiego z książętami mazowieckimi, skoro ci Hrubieszowem nie władali. Wątpliwa jest przeto również przynależność Hrubieszowa i Horodła do mazowieckiej kontraty dominikańskiej.

¹⁰ AGAD, *Metryka koronna*, t. 39, s. 160—162, Regest MRPS, IV nr 14142 i Supl. 614.

K R A S N Y S T A W

Kościół parafialny p. w. Wszystkich Świętych

Krasnystaw, występujący pod swą dawną nazwą Szczekarzewa już w XIII w.¹ otrzymał prawo miejskie od Władysława Jagiełły przywilejem lokacyjnym z 1 marca 1394 r., w którym król polecił wójtowi Stanisławowi z Kozic m. in. wymierzyć 2 łany dla kościoła². Kościół mógł więc powstać wkrótce potem, o ile nie istniał już wcześniej. Pierwszą o nim wiadomość mamy dopiero z r. 1416,

kiedy pojawia się w źródłach *Paulus ecclesiae rector de Crasni-staw*³. Władysław Jagiełło podczas pobytu w Krasnymstawie 1 sierpnia 1419 r. nadał kościołowi krasnostawskiemu na prośbę jego plebana Jana Sluglimy stawek, *quatuor tempora* i przyłączył do parafii krasnostawskiej Jaślików, Bzite, Krupe, Siennicę Królewską, Siennicę Olizara, Siennicę Tomka, Surhów, Wielkiepole, Mołochwiej, Woluczę, Orłów, Izbicę i Tarzymiechy. To wszystko polecił spisać obecnemu przy tym biskupowi Janowi⁴. Biskupiec wywiązał się z tego obowiązku, ale ze znacznym opóźnieniem. Bo jakkolwiek dokument nosi datę 1 sierpnia 1419 r., to jednak zaskakiwać musi okoliczność, że w stosunku do plebana Sluglimy użyto w dokumencie określenia „ówczesny“ *tunc*⁵, co nasuwa myśl, że w chwili sporządzenia aktu nim nie był⁶, a przede wszystkim uderza to, że biskup Jan użył do potwierdzenia dokumentu pieczęci nie tylko swojej, ale także kapituły⁷, która powstała przecież dopiero w r. 1429. Zwrot o przewieszeniu pieczęci kapituły nie był tylko jakimś lapsusem pisarza, bo poświadcza to również dokument Kazimierza Jagiellończyka z r. 1460, którym król potwierdził postanowienia względem uposażenia zawarte w rozpatrywanym dokumencie, co też przemawia za jego autentycznością. Czas jego powstania należy zatem kłaść po r. 1429. Zawiera on niewątpliwie wiadomości autentyczne i został zapewne sporządzony na podstawie jakichś współczesnych opisywanym zdarzeniom zapisek. Sporządzenie falsyfikatu byłoby chyba bezcelowe, gdyż w dokumencie Hryćka Kierdejowicza z 1438 r. opisyującym uposażenie kościoła parafii krasnostawskiej na polecenie króla Władysława Warneńczyka określone zostało ono znacznie szerzej⁸.

Kościół Św. Trójcy i klasztor augustianów

Historiograf augustianów polskich nie wie nic pewnego o początkach tego klasztoru i podaje za 17-wiecznym pisarzem augustiańskim Pawłem Wojsą r. 1394 jako datę jego założenia, a Jagiełłę jako fundatora⁹. O ile rok fundacji jest zapewne domysłem Wojsy, opartym na znajomości daty lokacji Krasnegostawu na prawie magdeburgskim, to wzmianka o roli Jagiełły mogła być oparta na jakichś konkretnych wiadomościach, bo to nam potwierdzają źródła. Otóż w r. 1503 augustianie krasnostawscy okazali królowi Aleksandrowi szczątki (*vestigia*) *certarum literarum de titulo et sigillo divi olim Serenissimi Wladislai Regis Poloniae antecessoris et avi nostri* (tj. Aleksandra), którym Jagiełło nada-

wał konwentowi krasnostawskiemu 4 kopy groszy polskich rocznie z cía chełmskiego¹⁰. Możemy zatem kłaść datę powstania klasztoru między r. 1394 (lokacja miasta) a 1434 (śmierć Jagiełły). W dokumencie Hryćka Kierdejowicza z r. 1438 jest wzmiankowana *piscina claustrii*¹¹. Ks. A. Wadowski zaczerpnął ponadto z zaginionej pierwszej księgi konsystorza lubelskiego (AKL t. 1 k. 259) wiadomość, że w r. 1449 występuje *religiosus dominus Andreas prior Crasnostaviensis ordinis heremitarum sub regula S. Augustini*¹².

¹ Lat. hip. s. 492 pod r. 1219, 585 r. 1282.

² AGAD, *Metryka koronna*, t. 36 s. 671—672. Tłumaczenie na polski tego dokumentu ze skrótami Baliński i Lipiński, *Starożytna Polska*, wyd. 2, t. II, s. 948.

³ W. Semkowicz, *Wywody szlachectwa w Polsce w XIV—XVII w.* „Rocznik Tow. Herald.,” III, Zapiska nr 31.

⁴ AKKL, Dokument pergaminowy nr 1.

⁵ *...supervenit discretus vir Johannes Sluglima tunc plebanus in Crasnistaw.*

⁶ Istotnie w r. 1424 był już plebanem Stanisław, AKL 158, s. 657, a w r. 1438 Aleksander, p. dokument wymieniony w przypisie 8.

⁷ *...sigilli nostri et capituli nostri appensione communimus.*

⁸ Dokument ten znajdujący się w transsumpcie Zygmunta Augusta wraz z dokumentem z r. 1419 ma datę roczna *Millesimo quadringentesimo decimo octavo* co jest popełnionym przed dokonaniem transsumptu fałszerstwem polegającym na zastąpieniu niewątpliwie *trigesimo* przez *decimo*, bo przecież dokument został spisany, jak to zaznaczono w jego tekście *de speciali mandato... Wladislawi Dei gracia Hungariae, Poloniae etc. regis*, AKKL, Dok. perg. nr 51.

⁹ O. G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 70.

¹⁰ AGAD, *Metryka koronna*, t. 20 k. 132, Regest MRPS, III nr 1005.

¹¹ AKKL, Dokument pergaminowy nr 51.

¹² Biblioteka PAN w Krakowie, Rkps 2372/I.

KUMÓW

Kościół parafialny p. w. Nawiedzenia NMP, św. Dominika, Wawrzyńca i Doroty

Kościół został wybudowany przez biskupa Jana między r. 1417, a 1434 i przez niego uposażony 29 czerwca 1434 r. Do parafii kumowskiej Biskupiec przyłączył wsie: Kumów, Pobołowice, Koczów, Wolawce, Mołodutyn, Rożdżałów, Strachosław, Sielczę czyli Krzywiczkę, Sielec, Leszczany, Wierzchowiny, Zdżanne, Haliczany, Wołkowiany, Niebie, Białepole, Dryszczów, Rostokę, Putnowi-

ce, Buśnię Wielką i Małą, Uchanie, Wysokie, Rakołupy, Plisków, Klesztów, Leśniowice i Wojsławice ¹.

¹ Por. wyżej, s. 210—211 i AVAK t. XXIII nr 272.

L I P I E

Kościół parafialny w Lipiu ¹ ufundował i uposażył za zezwoleniem biskupa chełmskiego Stefana Mikołaj z Latyczyna właściciel Lipia i Latyczyna. Biskup Stefan tę fundację zatwierdził i udzielił kościołowi odpustów. Ponadto na prośbę Tomka z Rodecznicy, Jambrozy zwanego Rakusza z Tworyczowa i Węchoty (Vanchota) z Sułowca przyłączył ich do parafii lipskiej wraz z ich rodzinami i poddanyymi, dokumentem wystawionym w Latyczynie dnia 15 stycznia 1403 roku ².

¹ Dziś Mokrelipie, wieś koło Szczepieszyna.

² AKL 208 k. 238—9 kopia dok. to samo AKL 204 k. 206—207 i 221v—222v.

L U B O M L

Kościół parafialny

Luboml występuje w ostatnich 10-leciach XIII w. jako ulubiony gród księcia włodzimierskiego Włodzimierza Wasylkowicza, gdzie wybudował on murowaną cerkiew św. Jerzego ¹. Jako ośrodek włości występuje w XIV w. ². Prawo miejskie otrzymał od Władysława Jagiełły, który przywilejem lokacyjnym wydanym w Władczynym Siole 13 listopada 1412 r. ³ obdarował kościół w Lubomlu polami, dziesięciną i innymi dochodami ⁴. Następnie w dwa lata później w Krasnymstawie 16 sierpnia 1414 uposażył król kościół lubomelski dodatkowo, postanawiając m. in., by rektor kościoła pobierał *decimam manipularem omnis grani ex omnibus agris praedialibus tam in oppido dicto Luboml, quam alibi in eiusdem tenutae territorio et dominio habitis et habendis* ⁵. Według wiadomości podanej przez ks. J. Fijałka, której źródła nie udało się nam sprawdzić, kościół miał tutaj konsekrować biskup włodzimierski Grzegorz w r. 1409/10 ⁶, co jest dość prawdopodobne.

¹ Lat. hip. s. 592, 596—8, 604, 609—10, por. M. Hruševskyj, *Istorija*, t. III, s. 16—17.

² Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 233.

³ Date i miejsce wystawienia dokumentu znamy z aktu wizyt. z r. 1635, AKL 150 k. 35—35v.

⁴ O tym postanowieniu dokumentu lokacyjnego mówi cytowany w następnym przypisie dokument dotacyjny z r. 1414: *Cum autem ante duos proxime annos in novo oppido nostro Lubomlensi quandam erectionem agrorum, araturarum, decimarum et censuum sive pensionum in literis fideliter nobis dilecto Hanconi de Sandomirz advocato eiusdem oppidi nostri datis pro ecclesia in eodem oppido constructa eiusque rectoribus fecimus...*

⁵ AKL 153 k. 501v—502v, kopia dokumentu.

⁶ Fijałek, *Biskupstwa wołyńskie*, s. 21.

Ł A B U N I E

Kościół parafialny p. w. św. Dominika

Kościół parafialny w Łabuniach ufundował Adam dziedzic Łabuń i Krynicy, uposażając go wspólnie z Wawrzyńcem, dziedzicem Komorowa i Erhardem dziedzicem Wierzby. Biskup Jan zatwierdził tę fundację i dokonał erekcji parafii dokumentem wystawionym w Łabuniach w niedzielę 9 października 1435 r., kiedy też zapewne dokonał konsekracji kościoła, a ponadto nadał mu odpusty i nazaczył rocznicę jego konsekracji¹. Łabunie i Krynica były zapewne uprzednio lokowane na prawie niemieckim, na co wskazuje wzmiankowanie sołtysów tych wsi (*advocati*), podobnie i Komorów, skoro w 1435 r. nie wyszła jeszcze kmieciom wolnizna².

¹ AKL 153 k. 535 i n., AKL 160 k. 80—90v. Obydwie kopie mają błędną datę roczną: *Dominica XVII post festum Sanctissimae Trinitatis ipso die festo beatorum Dionisii et sociorum martyrum MCCCCXXXVI*. 17 niedziela po św. Trójcy przypadła na dzień św. Dionizego właśnie w r. 1435.

² Tamże.

Ł O P A C I N

Kościół parafialny p. w. NMP i św. Mikołaja

Łopacin występuje w II połowie XIV w. jako gród ośrodek włości¹, która pod koniec XIV w. weszła w skład lenna bełskiego książąt mazowieckich². Kościół parafialny powstał tu jeszcze przed nadaniem Łopacinowi prawa miejskiego³ staraniem ks. Ziemowita, który dokumentem z 11 kwietnia 1413 r. nadał mu uposażenie i wyznaczył na jego plebana swego kapelana Mściława⁴.

¹ Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 233 r. 1366; Długosz, *Hist. Pol.*, t. III, s. 415 r. 1382.

² Kod. mazowiecki Lubomirskiego, nr 125 s. 118.

³ W dokumencie fundacyjnym kościoła (p. przypis 4) występuje jako wieś: *in villa nostri ducatus... Łopaczino*.

⁴ AGZ t. VIII, nr 38.

Ł O P I E N N I K

Kościół parafialny p. w. św. Bartłomieja

Łopiennik był wsią królewską, lokowaną na prawie niemieckim w r. 1426¹. Według spisu kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej, którego informacje w odniesieniu do początków kościołów są na ogół wiarygodne, parafia w Łopienniku miała istnieć już w r. 1430². Uprawdopodobnia tę wiadomość okoliczność, że Łopiennik mimo swej przynależności do starostwa krasnostawskiego nie został włączony, jak inne wsie tego starostwa do parafii krasnostawskiej, o czym świadczą dokumenty z r. 1419 i 1438³. Już zresztą w r. 1455 w najstarszej dochowanej księdze konsystorza lubelskiego występuje przed oficjałem lubelskim *Mathias vicarius in Lopynnik w sprawie z Janem kościelnym z Bohotnicy*, którego oskarżył o niewypłacenie mu 8 groszy długu⁴. Można więc przyjąć, że kościół parafialny powstał tutaj wkrótce po lokacji wsi na prawie niemieckim w r. 1426.

¹ Prochaska A., *Materyały*, s. 60.

² *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1955* s. 101, to samo z r. 1948 s. 104 i wcześniejsze.

³ AKL, dok. pergaminowe n 1 i 51; por. wyżej pod Krasnystaw, przypis 4 i 8 i uwagi o czasie powstania dokumentu z daty 1419.

⁴ AKL 2 k. 90v i k. 92.

Ł Y S Z C Z

Kościół parafialny p. w. NMP i św. Dominika

Kościół parafialny we wsi Łyszczu należącej od r. 1419 z nadania Jagiełły do dóbr stołowych biskupstwa chełmskiego¹ erygował i uosażył biskup Jan Biskupiec 6 kwietnia 1421 r. i przyłączył do parafii wsie Łyszcz, Siedliszki, Krasne, Hruszów, Stajne, Wyczółków, Kobyle, Rubie, Żulin, Liszno, Kanie, Chojno Stare i Nowe, Siedliszcze z Janowicą, dwie Mogilnice, dwie Święcice, Busowno, Olchowiec, Bezko (Bezek), Krzywowolę i Cyców².

Pod jakim wezwaniem był pierwotny kościół nie wiemy. Nowy wybudowany już przed r. 1538 w Pawłowie³ nosił wezwanie

św. Marcina⁴. Ponieważ w dwu innych wsiach biskupich Kumowie i Skierbieszowie konsekrował Biskupiec kościoły p. w. NMP i św. Dominika, można przeto przypuszczać, że taki sam tytuł nadał również kościołowi w Łyszczu.

¹ Por. wyżej s. 199.

² AKL, 150 k. 44 (wizyta Sasina 1635). Wizytator miał w rękach dokument erekcyjny i przed wyliczeniem tych wsi zaznaczył:... *villae autem ecclesiae antea Lyszczeni nunc vero Pawłowiensi antiquitus hae sunt adiunctae...*

³ AKL 150 k. 42.

⁴ AKL 149 k. 120 wiz. biskupa Zamoyskiego z r. 1604. *Ecclesia antiquitus est consecrata tit. S. Martini.*

MAŁONIŻ

Kościół parafialny p. w. NMP i św. Piotra i Pawła Apostołów

Kościół w Małoniżu wybudowali i uposażyli Andrzej zwany Morawa dziedzic Małoniża i Jaśko (Janusz) dziedzic Domaniża w końcu XIV w. Fundację tę potwierdził w r. 1397 Jan rektor kościoła w Szczebrzeszynie jako wikariusz generalny biskupa chełmskiego Stefana. Mówi nam o tym dokument wystawiony w Szczebrzeszynie 13 stycznia 1406 z okazji sporu między dziedzicami Małoniża i Domaniża i plebanem małoniskim co do uposażenia kościoła, rozstrzygniętego przez oficjała Stanisława rektora kościoła św. Mikołaja w Szczebrzeszynie i powołanych spośród sąsiednich plebanów arbitrów, przy czym notariusz spisał uposażenie kościoła małoniskiego (AKL 114 k. 31v-32v).

MAYKOWYSZ

Kościół parafialny

Wśród plebanów diecezji chełmskiej, obecnych na zjeździe w Grabowcu 31 grudnia 1424 r. był również *Laurentius rector ecclesiae de Maykowysz*¹. Ani w źródłach piętnastowiecznych, ani w rejestrach poborowych ziemi chełmskiej i woj. bełskiego z XVI w. nie spotykamy miejscowości o tej nazwie. Jest więc rzeczą możliwą, że w czasie jakiejś katastrofy miejscowość ta wraz z kościołem przestała istnieć już w XV w. (o ile nie zmieniła nazwy). Nie można wykluczyć, że kościół w „Maykowyszu“ był

jednym z tych, które zniszczył najazd tatarski w księstwie bełskim przed r. 1446².

¹ AKL 158 s. 657.

² Theiner, *Vet. Mon. Pol. et Lith.*, t. II, nr 67.

N A B R Ó Ż

Kościół parafialny p. w. Poczęcia NMP, św. Jana apostoła, Mikołaja, Małgorzaty, Katarzyny, Doroty i Wszystkich Świętych

Kościół w Nabrożu ufundował Jan Szapnik czy Szompnik dziedzic wsi Nabroża i Miękkiego wraz ze swą żoną Agnieszką i wyznaczył mu uposażenie dokumentem wystawionym w Nabrożu dnia 15 listopada 1411 roku, kiedy biskup włodzimierski Grzegorz dokonał konsekracji tego kościoła w obecności Jana rektora kościoła w Grabowcu, Wita, rektora kościoła w Rzeplinie, Gimisława, czy Nimisława (Gimislaus, Nimislaus a może po prostu powinno być Mstislaus) plebana z Małczniza i Mikołaja kapelana szczebrzeskiego. (AKL 153 k. 140—141v. Kopia dokumentu. To samo AKL 208 k. 257v—259).

O L C H O W I E C

Kościół filialny Łyszczu, od r. 1457 parafialny p. w. św. Mikołaja, św. Leonarda i św. Małgorzaty

Jak wynika z dokumentu erekcyjnego kościoła parafialnego w Olchowcu, wystawionego przez biskupa Jana Krasę w Krasnymstawie 11 czerwca 1457 r. został on ufundowany przez dziedzica Olchowca, Mikołaja zwanego Bazankiem. Do tego czasu był on filią kościoła parafialnego w Łyszczu¹, gdyż Olchowiec został włączony jeszcze w r. 1421 do nowo erygowanej przez Biskupca parafii łyszczkańskiej². Samo wystawienie świątyni w Olchowcu musiało nastąpić przed kilku, jeżeli nie kilkunastu laty³, skoro dały się dotkliwie odczuć skutki jej zależności od kościoła łyszczkańskiego, na co się skarżył fundator tak, że biskup Kraska wspomnianym dokumentem przekształcił kościół olchowiecki w parafialny uwalniając go z zależności od plebana z Łyszczu. Do nowo erygowanego kościoła parafialnego przyłączył wieś:

Olchowiec, Święcicę, Busowno, Syczyn, Cyców i Świerszczów, należące dawniej w większości do parafii w Łyszczu.

¹ AKL, 152 k. 631—632v, kopia dokumentu.

² Por. wyżej s. 238.

³ Mikołaj Bazanek, cześnik chełmski występuje już w dokumencie granicznym z r. 1446 jako mąż Elżbiety, właścicielki Olchowca. AKKL. Rep. 64, Teka I, dok. (kopie) nr 10/3.

OSTRÓW

Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP i św. Zygmunta

Kościół parafialny w Ostrowie ufundowali i uposażyli Wigand chorąży płocki, właściciel Ostrowa, Boratyna i Moździań, Mikołaj właściciel Cebłowa i Jerzy właściciel Siebieczowa około r. 1409. Te fundację zatwierdził biskup włodzimierski Grzegorz i dokonał erekcji parafii dokumentem wystawionym w Ostrowie w niedzielę po św. Janie Chrzcicielu ok. r. 1409¹.

¹ AKKL, 152 k. 820—820v. Daty rocznej tego dokumentu nie da się na razie ustalić. Kopia ma podaną datę dzienną *die dominica proxima post festum S. Joannis Baptistaе*, za nią idzie bezpośrednio wyliczenie świadków i na końcu dopisek: *Et nota quod ecclesia praedicta in Ostrow est fundata ad laudem et gloriam Dei Omnipotentis et honorem Assumptionis S. Mariae et sancti Sigismundi regis et martyris gloriosissimi sub A. D. millesimo quadringentesimo vigesimo nono*. Nie może to być oczywiście data roczna wystawienia dokumentu, gdyż w r. 1429 sam jego wystawca Grzegorz już nie żył († 1425). Nie można też przyjąć błędu kopisty, który mógł omyłkowo wstawić *vigesimo*, bo w lecie 1409 r. biskup Grzegorz był na soborze w Pizie (por. A b r a h a m, *Udział Polski*, s. 140 i n.). Rozwiązanie takie byłoby jednak do przyjęcia, gdybyśmy mieli pewność, że w dacie dziejowej nie chodziło o oznaczenie najpopularniejszego chyba święta św. Jana Chrzciciela, jakim była uroczystość jego narodzenia (24 czerwca). Przyjmujemy przeto, że dokument powstał ok. r. 1409, gdyż z tego roku i lat sąsiednich mamy konkretne dane o sprawowaniu władzy przez biskupa Grzegorza na tych obszarach. Poza samą datą dokument nie nasuwa zastrzeżeń co do prawdziwości zawartych w nim wiadomości.

PŁONKA

Kościół parafialny p. w. Narodzenia NMP

Płonka była wsią królewską lokowaną na prawie niemieckim prawdopodobnie już ok. r. 1422¹. W tych też latach musiał tu powstać kościół, skoro w dokumencie z r. 1429 są wymienione łany

plebańskie jako już istniejące². Bezpośrednio potwierdza istnienie tu parafii fakt, że w r. 1434 występuje „Albert z Bystrowicz pleban z Płonki”³.

¹ B. Ulanowski, *Inscriptiones clenodiales, Star. Prawa Pol. Pomn.*, t. VII s. 600 nr 1592 r. 1422 wzmiankowany Janussius scultetus de Plonka.

² Prochaska, *Materyały*, nr 69, Władysław Jagiełło nadaje 23. XI. 1429 Stanisławowi Ebermuthowi z Winiar sołectwo w Płonce... *in quaquidem scoltectia idem Stanislaus... 12 laneos in dicta villa Plonka dimeciendos... nec non aream pro curia in eisdem laneis suis incipiendo a laneis plebani inferius versus granicies ville Ostrow mensurandos construenda*, dalej nadaje król prawo niemieckie wsi, określa obowiązki kmieci i sołtysa. Ten dokument nie przeczy, moim zdaniem, wcześniejszemu przeprowadzeniu tu lokacji na prawie niemieckim, zwłaszcza, jeśli zważymy, że nie on nie mówi o wymierzeniu łąnów dla kmieci. Zresztą może poprzedniemu sołtysowi nie całkiem powiodła się lokacja i stąd nastąpiło powtórne nadanie sołectwa i prawa niemieckiego wsi.

³ V. M. Płoścąński, *Prośloce cholmskiej Rusi*, t. 2, s. 184.

POTYLICZ

Kościół parafialny p. w. NMP, św. Stanisława i św. Dominika

Potylicz, miejscowość występująca w źródłach już w II połowie XIII w.¹ otrzymała prawo miejskie przed r. 1423 od ks. Ziemowita². On też ufundował tutaj kościół parafialny, którego erekcji kanonicznej i zapewne konsekracji dokonał biskup Jan³. Uposażenie otrzymał nowo erygowany kościół parafialny od księcia Ziemowita przywilejem fundacyjnym, wydanym przez niego w Bełzie 4 czerwca 1423 r.⁴ Pleban potylicki Wincenty był obecny na zjeździe duchowieństwa diecezji chełmskiej w Grabowcu 31 XII 1424 r.⁵

¹ Lat. hip. s. 566.

² AKL, 153 f. 276—77. Kopia dok. fundacyjnego kościoła z 4. VI. 1423. W dokumencie tym ks. Ziemowit oznajmia: *...ecclesiam parochialem in oppido nostro Potylicz ducatus nostri Russiae per nos denuo ad honorem et laudem Omnipotentis Dei eiusque principaliter Matris Gloriosae Virginis Mariae et s. Stanislaī martyris pontificisque venerandi patroni nostri et s. Dominici confessoris incltyti erigi et fundari per reverendum in Christo patrem dominum et dominum Joannem episcopum Chelmensem decrevimus et erigimus ac fundavimus et disposuimus...*

³ Tak rozumiem zwrot użyty przez Ziemowita w przytoczonym wyżej fragmencie *ecclesiam parochialem... erigi et fundari per... Joannem episcopum Chelmensem decrevimus...* Za tym, że kościół konsekrował biskup Jan, przemawia nadane mu wezwanie św. Dominika.

⁴ Por. przypis 2.

⁵ AKL, 153 s. 657.

RACHANIE

Kościół parafialny p. w. Św. Trójcy

Rachanie było miastem książęcym, już przed r. 1436 lokowanym bądź przez ks. Ziemowita IV, bądź przez ks. Kazimierza II, który je nadał 29 maja 1436 r. Mikołajowi Lachowi z Brzewnina¹. Ponieważ już w r. 1435 występuje Marcin *rector ecclesiae in Rachanie*², przeto kościół został ufundowany przez kogoś z wyżej wymienionych książąt, prawdopodobnie współcześnie z lokacją miasta na prawie niemieckim. Fundatorem kościoła był chyba raczej Kazimierz II, bo fakt nieobecności plebana rachańskiego na zjeździe duchowieństwa w Grabowcu 31 XII 1424 r. świadczyłby w pewnym stopniu o nieistnieniu jeszcze wówczas kościoła, a ks. Ziemowit zmarł w kilkanaście miesięcy później (30 IV 1426). Wiadomość o wezwaniu kościoła posiadamy dopiero z początków XVII w.³

¹ MRPS, IV, nr 8146 i Supl. 697 por. też Baliński i Lipiński, op. cit., t. III s. 375, gdzie streszczony przywilej nadawczy z r. 1436, w którym Rachanie nazwane są miastem.

² AKL, 160 k. 90, jako świadek w dokumencie erekcyjnym kościoła parafialnego w Łabuniach z 9 X 1435.

³ AKL, 149 k. 83v. wiz. J. Zamoyskiego z r. 1604.

RATNO

Kościół parafialny p. w. NMP, Jakuba apostoła i św.
Leonarda opata

Ratno, gród występujący już w II połowie XIV w.¹, został włączony do Korony w r. 1432². Prawo miejskie otrzymał od Władysława Warneńczyka w r. 1440³ i w tym czasie prawdopodobnie powstał tu kościół. Pierwszą wiadomość o nim posiadamy dopiero w 1504 r., kiedy otrzymał dodatkowe uposażenie⁴.

¹ Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 233 r. 1366.

² Długosz, *Hist. Pol.*, t. IV. s. 482.

³ *Źródła dziejowe*, t. V, s. 152.

⁴ Op. cit., s. 157.

R Z E P L I N

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela, św. Stanisława i św. Katarzyny dziewicy

Kościół w Rzeplinie ufundowali i uposażyli Prandota z Wysokiej właściciel Rzeplina¹, Paweł z Radzanowa chorąży płocki, właściciel Tarnoszyna i Ulwówka (Hulhow), Benedykt właściciel Przewodowa i części Wasylowa, Jan właściciel Posadowa i Rokitna oraz Jan właściciel części Wasylowa, zatwierdzając to dokumentem wystawionym w Bełzie 7 stycznia 1403 r.²

¹ Wieś tę otrzymał Prandota w nadaniu od księcia Ziemowita, który zatwierdzając 19 II 1409 r. podział kilku wsi, wśród nich i Rzeplina między Prandotą i jego bratem Stanisławem z Wysokiej stwierdził, że otrzymali je oni *ex pia elargicione nostra ducali* (AGAD, *Metryka koronna* t. 44 s. 437, Regest MRPS IV nr 5545 i Supl. 471).

² AKKL, 208 k. 389v—391, Kopia dokumentu.

S I T A N I E C

Kościół parafialny p. w. NMP, św. Wojciecha i Bartłomieja

Sitaniec był już w r. 1420 własnością Wojciecha Sitańskiego z rodu Nałęczów¹, później w latach 1427—1434 sędziego chełmskiego, który tę wieś uzyskał prawdopodobnie w drodze nadania od ks. bełskiego Ziemowita, wówczas gdy należała ona (przed r. 1427) być może do pow. grabowieckiego². Wojciech Sitański był też z pewnością fundatorem tutejszego kościoła parafialnego (na co wskazuje wezwanie: św. Wojciech), którego pleban, Urban, występuje już w r. 1434³, a więc jeszcze za życia domniemanego fundatora⁴. Potwierdza to przypuszczenie fakt, że Jan dziedzic Sitańca, prawdopodobnie wnuk Wojciecha⁵, uposażając dodatkowo kościół w Sitańcu w r. 1485 zaznacza, że kościół był od dawna wzniesiony przez jego przodków⁶. 20 lat wcześniej, w r. 1464, spotykamy plebana sitanieckiego Mikołaja⁷.

¹ K. Sochaniewicz, *Sitańscy h. Nałęcz na pograniczu chełmsko-bełskim w XV i XVI w.*, „Roczn. Tow. Herald.”, t. VI, s. 149.

² Op. cit., s. 153.

³ V. M. Ploščanskij, *Prošloe cholmskoj Rusi*, t. 2, s. 182.

⁴ K. Sochaniewicz, l. c.

⁵ K. Sochaniewicz, op. cit., s. 154.

⁶ AKL, 158 s. 278 *ecclesiam meam in Sitaniec ad honorem Dei Omnipotentis et suae Gloriosissimae Genetricis V. M., sanctorumque Adalberti et Bartholomei dedicatam dudum per praedecessores meos erectam.*

⁷ WAPL, Księga grodzka krasnostawska nr 3/19772 k. 164. Kopia dok. fundacyjnego kościoła parafialnego w Przewalach.

SKIERBIESZÓW

Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia NMP i św. Dominika

Kościół w Skierbieszowie wsi nadanej biskupstwu chełmskiemu ok. r. 1428 istniał tutaj w r. 1428, ufundowany przez biskupa Jana, który uposażył go i dokonał formalnej erekcji parafii dokumentem wystawionym 15 kwietnia 1436 r. Do parafii przyłączył Biskupiec wsie Skierbieszów, Moszczonę, Hajowniki, Wolę, Cieszyn, Żuków, Iłowiec, Łaziska, Czaśniki, Huszczkę Wałaską, Huszczkę Żerbinową, Huszczkę Dzierzkową, Sulmice, Zabytów, Drewniki i Stryjów¹.

¹ Por. wyżej s. 211 i AVAK t. XXIII nr 15.

SOKAL

Kościół parafialny p. w. NMP, Piotra, Pawła i Jana Apostołów

Sokal, występujący także pierwotnie pod nazwą Wsewołoża¹ był grodem wzmiankowanym w źródłach już pod koniec XI w.² W XIII w. należał do księstwa włodzimierskiego³, w końcu wieku XIV wszedł wraz ze swą włością w skład lenna bełskiego książąt mazowieckich⁴. Prawo miejskie otrzymał od księcia Ziemowita 9 czerwca 1424 r.⁵ Już wcześniej, w końcu XIV w. lub na początku XV stulecia, musiał powstać tutaj kościół parafialny, skoro w początkach 1409 r. występuje Stanisław *rector ecclesiae in Sokal*⁶. Zapewne ten sam Stanisław wziął udział jako pleban sokalski w zjeździe duchowieństwa diecezji chełmskiej 31 grudnia 1424 r. w Grabowcu⁷. Wiadomość o wezwaniu kościoła posiadamy z początku XVII w.⁸

¹ Co do identyczności Sokala z Wsewołożem por. P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV w.*, Lwów, 1939, s. 326 i 161.

² Lat. hip. s. 173 i 175 r. 1097.

³ Lat. hip. s. 592 pod r. 1287.

⁴ Kod. maz. Lub. s. 117 i 119.

⁵ Baliński i Lipiński, op. cit., t. III s. 377, gdzie streszczenie przywileju lokacyjnego.

⁶ AKL, 153 k. 157. Jako świadek w dokumencie fundacyjnym kościoła parafialnego w Gródku z dnia 25 lutego 1409 r.

⁷ AKL, 158 s. 657.

⁸ AKL, 149, k. 57v (wiz. J. Zamoyskiego z r. 1603).

S Z C Z E B R Z E S Z Y N

Kościół parafialny p. w. św. Mikołaja

Szczebrzeszyn występujący w źródłach już około połowy XVI w. jako gród-miasto¹, został nadany wraz z całą włością do niego należąca Dymitrowi z Goraja przez Ludwika Węgierskiego prawdopodobnie ok. r. 1377, co następnie potwierdził Jagiełło². Tenże Dymitr ufundował tutaj kościół ok. r. 1394, gdyż w tym roku występuje już Jan *rector ecclesiae de Szczebrzeszyn*³. Uposażenie kościołowi św. Mikołaja wyznaczył Dymitr z Goraja dwoma kolejnymi dokumentami z 29 września 1397 r. i 9 stycznia 1398 r.⁴. Te nadania zatwierdził następnie arcybiskup Jakub prawdopodobnie w początkach 1398 r. podczas swego pobytu w Szczebrzeszynie, dokonując opisanie praw kościoła parafialnego szczebrzeskiego, wyznaczając dla niego dziesięcinę, a zapewne także dokonując erekcji parafii. Następnie na prośbę Dymitra, który poddał cały powiat szczebrzeski wraz z jego ludnością władzy duchownej arcybiskupa specjalnym pismem, objął władzę pasterską nad nim i jego ludnością przyłączając go do swej diecezji oraz uregulował stosunki dziesięcenne całego powiatu i wyznaczył z niego dziesięcinę dla kościoła metropolitalnego w Haliczu, co zatwierdził osobnym dokumentem wystawionym w Szczebrzeszynie 16 stycznia 1398 r.⁵.

Kościół i klasztor franciszkanów

Pierwszą wiadomość o franciszkanach szczebrzeskich posiadamy z regestu dokumentu z r. 1410, którym ówczesny dziedzic Szczebrzeszyna Prokop, bratanek Dymitra z Goraja⁶ nadał tutejszemu konwentowi wieś Herzę⁷. Sama fundacja konwentu mogła być jednak dziełem Dymitra z Goraja i powstać w związku z pobytem w Szczebrzeszynie na samym początku 1398 r. arcybiskupa halickiego Jakuba Strepy, który sam był franciszkaninem i Leonarda, generalnego wikariusza Braci Mniejszych na Rusi⁸. Kościół franciszkański w Szczebrzeszynie był w r. 1602 *tota fere...*

antiquitate consumpta, a więc pochodził zapewne z początków XV wieku⁹.

Kaplica

Była także w Szczebrzeszynie jakaś kaplica, skoro w 1411 r. występuje *Nicolaus capellanus de Szczebrzeszyn*¹⁰. Mógł to być kościółek zwany też kaplicą św. Leonarda, poświadczony źródłowo dopiero w r. 1624¹¹ i 1630¹², leżący za miastem, albo kaplica szpitalna zapewne p. w. Św. Ducha istniejąca w XVI w.¹³.

¹ AGZ t. V, nr 3 r. 1352, Paszkiewicz, *Polityka ruska*, s. 232 r. 1366.

² Mówi o tym wyraźnie dokument arcybiskupa Jakuba z 16 stycznia 1398 r. (AKL 160 k. 59v).

³ AKL 160 k. 60v—61. Są to tylko streszczenia tych dokumentów dokonane przez biskupa Leżeńskiego z r. 1663, po spłonięciu oryginałów. Ich stosunek do dok. arcybiskupa Jakuba z 16. I. 1398 i wydanego przed tym dokumentu erekcyjnego parafii szczebrzeskiej (por. niżej) wymagałby dokładniejszego zbadania, gdyż, jak się wydaje, w testimonium bpa Leżeńskiego zostały popełnione przy streszczaniu dokumentów pewne nieścisłości, czym w tym miejscu zajmować się bliżej nie możemy.

⁴ Wyznaczając dziesięciny dla kościoła metropolitalnego halickiego z całego powiatu szczebrzeskiego arcybiskup Jakub dodaje (AKL 160 k. 60): *Exceptis tamen villis oppideque Szczebrzeszynensi de quibus addidimus percipere decimam similiter per 6 grossos Pragenses pro ecclesia parochiali s. Nicolai ibidem in Szczebrzeszyn... prout hoc ipsum continetur in litera desuper iura ecclesiae dictae per nos confecta.*

⁵ AKKL 160, 59—60. Jest to kopia z potwierdzenia dokonanego przez Zygmunta III w Warszawie 22 lipca 1593 r. na prośbę Jana Zamoyskiego... *quomodo ipse districtus Szczebrzeszynensis a pluribus temporibus retroactis solitus stetit et vacasset sine regimine legitimo pastoralium tam in personis ecclesiasticis, quam popularibus christicoliarum et praesertim in terra inter schismaticos Ruthenos his siquidem caeterisque articulis viae salutis obstantibus declarabat praedictus dominus Demetrius humili desiderio affectuque sincero se omnimoda devotione adiunxit plebeque cum ipsa in ibidem utriusque sexus universa tam spiritualium quam saecularium personarum nunc et in futurum in districtu Szczebrzeszynensi nostrae Haliciensi ecclesiae praefecit et sumisit et adhaesit perenniter et in aevum eidemque obedire in spiritualibus duntaxat iuribus... veluti hoc ipsum in litera spirituali memorati domini Demetrii nobis exhibita lucidius continetur. Nos itaque... ex officio nostro metropolitano eundem (tj. Dymitra) pietate paternali suscepimus et plebem ipsius districtus et oppidi Szczebrzeszynensium tamquam filios in Christo dilectos... in nomine Domini nostri Iesu Christi gubernandos et regendos ac erudiendos coadunavimusque eisdem ovili Dominici gregis nobis divinitus commisi.*

⁶ Prokopowi przypadł Szczebrzeszyn drogą działu z braćmi w r. 1405 (Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VI, s. 232).

⁷ AGAD, BOZ I, 2 s. 172, 1410 *Copia privilegii Procopi haeredis in Szczebrzeszyn super villam Herza conventui Franciscanorum Szczebrze-*

szynensium donatam de actu in Szczepreszyn feria secunda post Dominicam Respice. Według K. Kantaka, *Franciszkanie polscy*, t. II, s. 127 klasztor w Szczepreszynie powstał dopiero w II połowie XVI w. (przed r. 1580).

⁸ *...generalis vicarium Fratrum Minorum in terris Russiae.* Występuje on jako świadek w omawianym wyżej dokumencie arcybiskupa Jakuba.

⁹ AKL t. 149 k. 31 (wizyta bpa J. Zamoyskiego).

¹⁰ AKL 154 k. 141. Kopia dok. fund. kościoła w Nabrożu.

¹¹ AGAD, BOZ, Rkps Stworzyńskiego cz. 2 nr 239 r. 1624 „Most od Zamocia Siekaczowski zwany, gdzie kościółek św. Leonarda“.

¹² AKL 149 k. 60v (wizyta J. Sasina): *Oratorium s. Leonardii.*

¹³ AKL 149 k. 31 (wizyta biskupa J. Zamoyskiego z r. 1602. *Erat quondam penes hospitale capella, sed igne consumpta non est constructa.*

Ś W I E R Ż E

1. Kościół parafialny p. w. NMP i Piotra i Pawła Apostołów

Wieś Świerże oraz Dorohusk i Kamień otrzymał z nadania królewskiego (prawdopodobnie Władysława Warneńczyka) Piotr Wołczko Rokuty (Rokutowicz) z Kłodna jeden z bojarów litewskich przyjęty w Horodle do rodu Działoszów, później podkomorzy lwowski i starosta chełmski¹. Przez niego też zostały Świerże lokowane jako miasto niezadługo przed r. 1443². On również był głównym fundatorem kościoła parafialnego w tym mieście, który powstał około r. 1443. Oprócz niego kościół uposażyli Maciej z Siedliszcza sędzia ziemi chełmskiej i Jan Wydźga z Rudy Mniejszej, co potwierdzili wraz z Wołczkiem dokumentem wystawionym w Chełmie 24 czerwca 1443 r.³

¹ *Zródła dziejowe*, t. XVIII, cz. I b. s. 65. Chociaż *Lustratio* 1469 r. nie podaje, który z monarchów dokonał tego nadania, a właściwie dwu odrębnych nadań, możemy przypuszczać, że uczynił to Władysław Warneńczyk z którego nominacji został Wołczko starostą chełmskim, skoro w r. 1436 sprawował jeszcze ten urząd Hryćko kasztelan lwowski (AVAK t. XXIII, nr 169, s. 150), a on sam występuje z tytułem starosty chełmskiego dopiero w r. 1443. Od Władysława też otrzymał on zapis 700 grzywien na Lubomlu w ziemi chełmskiej w r. 1444 (W. Semkowicz, *O litewskich rodach bojarskich zbratanych z szlachtą polską w Horodle*, „Roczn. Tow. Herald.”, t. VII, s. 217—18 — gdzie bliższe dane o Wołczku).

Jest rzeczą prawdopodobną, że nadanie to miało związek z nominacją na starostwo chełmskie, a zatem trzeba je kłaść między r. 1436 a 1443, kiedy Wołczko jest wyraźnie poświadczony jako właściciel tych wsi w cytowanym przypisie 3 dok. fundacyjnym kościoła w Świerżach.

² W dokumencie nadawczym wzmiankowanym w *Lustratio* 1469 r. (l. c.) są Świerże nazwane wsią, natomiast w cytowanym niżej dokumencie fundacyjnym kościoła z r. 1443 występują już jako miasto. Na to, że lokacja

nastąpiła niedawno przed r. 1443 wskazuje ustęp dotyczący dziesięciny w dok. fund. kościoła, z którego wynika, że mieszczanom nie wyszły jeszcze lata wolne.

³ AKL 159 h. 630v—631. Kopia dokumentu.

TUROBIN

Kościół parafialny p. w. św. Dominika

Turobin był pod koniec XIV w. wsią we włości szczebrzeskiej, należąca do Dymitra z Goraja¹. Po jego śmierci w rezultacie podziału dokonanego 9 maja 1405 r. przeszedł on wraz z Czernięcinem i kilku innymi wsiami stanowiącymi parafię czernięcińską na własność córki Dymitra Elźbiety, zamężnej za Dobrogostem z Szamotuł². Początkowo należał Turobin do parafii czernięcińskiej i Dymitr z Goraja przenosząc go na prawo niemieckie 25 lipca 1399 r. wyznaczył z łanów tej wsi *meszne dla kościoła parafialnego* w Czernięcinie i dziesięcinę dla arcybiskupa halickiego, które kmiecie mieli płacić po upływie 16-letniej wolnizny³. Jego przynależność do parafii czernięcińskiej potwierdzają dokumenty z r. 1406 i 1424⁴. W r. 1420 Jagiełło pozwolił Dobrogostowi i jego żonie lokować Turobin jako miasto i nadał mu prawo magdeburskie⁵, a Dobrogost w 4 lata później wystawił przywilej lokacyjny miasta⁶. Jego rozwój stworzył niewątpliwie potrzebę wystawienia kościoła, który ufundował zapewne syn Dobrogosta Piotr przed r. 1447, bo w tym roku już istniejący kościół parafialny otrzymał od papieża Mikołaja V odpusty⁷. Wezwanie kościoła wskazywałoby na to, że konsekracji dokonał biskup Jan z Opatowca.

¹ Por. niżej przypis 3.

² Helcel, *Star. Pr. Pol. Pomn.*, t. II, nr 1093, Akt podziałowy między synowcami i córkami Dymitra przewiduje tylko ogólnie, że tych kilka wsi będzie należeć do córek Dymitra, ale już w początkach 1406 r. Dobrogost występuje jako posiadacz tych wsi (AKKL 191 k. 314v—315 dokument bpa Stefana dla Czernięcina).

³ AKL 158 k. 644 i AKL 191 k. 313v—314 kopia dokumentu lokacyjnego.

⁴ P. wyżej s. 19.

⁵ *Opisanije rukopisnago otdelenija Vilenskoj publicnoj biblioteki*. Wyp. 4, Wilno. Priloženije nr 1.

⁶ Op. cit., *Opisanije* nr 380.

⁷ Theiner, *Vet. Mon. Pol. et Lith.* t. II nr 81.

TYSZOWCE

Kościół parafialny p. w. św. Leonarda

Pierwsza wiadomość o kościele tyszowieckim posiadamy z r. 1424 dzięki obecności jego rektora w samym końcu tego roku na zjeździe w Grabowcu¹. Fundatorem jego był z pewnością ks. Ziemowit IV, bo Tyszowce stanowiły własność książęcą. Fundacja jego nastąpiła prawdopodobnie w tym czasie, gdy ta miejscowość otrzymała prawo miejskie. Pierwszy znany nam dokument lokacyjny pochodzi wprawdzie z r. 1443, ale Tyszowce są w nim nazwane miastem spustoszone² i to widocznie sporym (*civitas*), a więc z pewnością były lokowane już dawniej. Tytuł kościoła znany dopiero ze źródeł z początku XVII w.³

¹ AKL 158 s. 657.

² AGAD, *Metryka koronna*, t. 52, s. 47. Książę Władysław pragnąc... *civitati nostre Thissowcze desertate condicionem facere meliorem... predictam civitatem nostram Thissowcze* przenosi z prawa polskiego i ruskiego na magdeburskie.

³ AKL 149 k. 78 (wiz. J. Zamoyskiego z r. 1603).

WIELĄCZA

Kościół parafialny p. w. św. Marcina

Pierwszą wzmiankę o kościele Wielączy posiadamy z r. 1424, kiedy pojawia się w źródłach Piotr *rector ecclesiae de Wieloncza*¹. Wielącza należała w tym czasie prawdopodobnie do włości szczebrzeskiej, skoro należała do niej później² i w takim razie fundatorem kościoła mógł być Prokop, bratanek Dymitra z Goraja, który posiadał włość szczebrzeszyńską od r. 1405³. O tytule kościoła dowiadujemy się dopiero ze źródeł z II poł. XVII w.⁴

¹ AKL 158 s. 657.

² AGAD, BOZ. Rkps Stworzyńskiego, pod Wielączą i Szczecbrzeszynem.

³ Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VI, s. 232.

⁴ AKL, 151 k. 75 (wizyta bpa Żegockiego r. 1671).

WOJŚLAWICE

Kościół parafialny p. w. NMP i Wszystkich Świętych

Wojśławice, wieś szlachecka, należąca od r. 1434 do parafii kumowskiej¹, otrzymały prawo miejskie od któregoś z przodków

Hieronima Zakliki z Czyżowa, prawdopodobnie około połowy XV w.². Wtedy też przypuszczalnie powstał kościół parafialny. Pierwszą wiadomość o nim posiadamy z r. 1468, kiedy oficjał lubelski wydał wyrok w sprawie między Mikołajem prepozytem w Wojsławicach, a Janem dawniej plebanem w Ślepczach, a wówczas wikarym w Łańcuchowie. Jak się z tego wyroku okazuje Mikołaj ongiś pleban w Ślepczach doszedł do posiadania beneficjum kościoła prepozyturalnego w Wojsławicach drogą zamiany swego beneficjum z Janem wówczas prepozytem w Wojsławicach³. Można już stąd wywnioskować, że kościół w Wojsławicach istniał dłuższy czas, skoro jego 1-szy znany nam pleban zdążył do r. 1468 zmienić 3-krotnie swe beneficjum. W r. 1487 był plebanem w Wojsławicach Piotr, prepozyt szpitala lubelskiego, który zamówił u Błażeja malarza z Bełżyc *vexilla kythaykowe* dla kościoła wojsławickiego⁴.

¹ Por. wyżej: Kumów.

² Nowy dziedzic Wojsławic Hieronim Zaklika z Czyżowa wystawiając w r. 1508 dokument lokacyjny oświadcza: „przywilej najmu i fundacji miasteczka naszego Wojsławic, przez antecessorów naszych onym (dany), przez spustoszenie ogniem nawałności Tatarów utracony i zniszczony“. AVAK t. XXVII nr 359. Za tym, że Wojsławice były lokowane jako miasto koło r. 1450 przemawia okoliczność, że w tym czasie stosunkowo często w Konystorzu lubelskim mają różne sprawy mieszkańcy Wojsławic, jak np. w 1453 r. *Petronella Gotardi de Voyslawicze*“, (AKL 2 k. 40v) w r. 1455 *Nicolaus de Voyslawicze* (AKL 2 k. 71v) w r. 1458 (AKL 2 k. 141). „*Honesta Anna relicta Steczkonis de Voyslawicze*“ w r. 1463 „*Petrus de Staroscicze nunc in Woyslawicze morans*“ (AKKL 2 k. 317). Byli to zapewne nowi osadnicy mieszczenie, którzy mieli różne sprawy w swych dawnych miejscach zamieszkania.

³ AKL 4 k. 29. 25 maja 1468 r.

⁴ AKL 5 k. 170v 9 XI 1487. Zobowiązanie Błażeja.

WOŻUCZYN

Kościół parafialny p. w. Nawiedzenia NMP

Wożuczyn już zapewne od początku XV w. był wsią rycerską, ale źródłowo jest to potwierdzone dopiero w r. 1439, gdy występuje *nobilis Johannes de Wozuczino*¹. Być może on był fundatorem kościoła, o którym wiadomość mamy już z r. 1409². Jegorektorem był wówczas Piotr pojawiający się jeszcze ponadto

w r. 1424³ i 1435⁴. Tytuł kościoła jest poświadczony dopiero w r. 1595⁵.

¹ AGZ t. XIX s. 325 nr 1175.

² AKL 153 k. 153 jako świadek w dokumencie fundacyjnym kościoła parafialnego w Gródku z 25 II 1409 występuje *Petrus de Wozuczyn rector ecclesiae*.

³ AKL 158 s. 657.

⁴ AKL 160 k. 90.

⁵ AKL 153 k. 96 (kopia nowego dokumentu fundacyjnego).

ZAPORZE

Kościół parafialny ufundowany przez biskupa Jana Biskupca przed r. 1422 zamieniony został na kaplicę przed końcem 1424 r. (por. wyżej s. 212—214).

ŻDANÓW

Kościół parafialny p. w. św. Stanisława

Żdanów był wsią rycerską już w końcu XIV w. W r. 1399 jej właścicielem był Jakub¹, a w latach 1432, 1436 Piotr², prawdopodobnie syn poprzedniego. Któryś z nich był fundatorem kościoła, o którym pierwszą wzmiankę posiadamy z r. 1424, kiedy występuje Jan *rector ecclesiae de Zdanow*³. Ten sam zapewne Jan pleban żdanowski pojawia się po raz drugi w r. 1435⁴. Fundatorowie kościoła żdanowskiego byli prawdopodobnie również właścicielami Skokówki (Skokowic), jak to wynika z regestu aktu podziałowego z r. 1450, którym bracia Jakub i Niemierza ze Żdanowa, najprawdopodobniej synowie Piotra, dokonali podziału tych dóbr, przy czym Jakubowi przypadł Żdanów z prawem prebendy, a Niemierzy wieś Skokowice⁵.

¹ AKL 158 s. 644 jako świadek w dokumencie lokacyjnym Turobina z 25. III. 1399. W dokumencie arcybiskupa Jakuba z 9 stycznia 1398 dla Szczebrzeszyna (AKKL, 160 k. 460 występuje „Janussius de Zdanow“. Sądzę, że to ten sam Jakub z dokumentu z r. 1399, tylko kopista błędnie odczytał imię.

² AGAD, BOZ I, 2, s. 4.

³ AKL 158 s. 657.

⁴ AKL 160 k. 90 jako świadek w dokumencie erekcyjnym kościoła parafialnego w Łabuniach.

⁵ AGAD, BOZ I, 2, s. 41; por. AGAD, BOZ 1815 rkps Stworzyńskiego cz. I, 95, 96, gdzie Stworzyński podaje widocznie zaczerpnięte z tego aktu podziałowego wezwanie kościoła.

D O D A T E K II

Lublin, 18 czerwca 1599 r.

Kancynicy chełmscy składają zeznanie wobec oficjała lubelskiego o spłonięciu akt konsystorza krasnostawskiego, biskupich i beneficjów 6 kwietnia 1597 r.

Oryginał nieznanym.

Kopie: Oblata w grodzie krasnostawskim 16 IV 1653 wyciągu oblaty zeznania dokonanej w grodzie horodelskim 4 VIII 1618 roku. (WAPL, Księga grodzka krasnostawska (Oblatarum) nr 2 (19721) k. 4).

Actum Lublini die Veneris decima octava Iunii anno 1599 Coram reverendo domino officiali et actis praesentibus ac me notario publico testibusque infrascriptis reverendi domini Benedictus Dębowski decanus, Stanislaus Krasowski, Martinus Małdrzykowski et Florianus Jemiełowski canonici ecclesiae cathedralis Chełmensis personaliter constituti ut et tanquam testes extituri per reverendum Iacobum Lubowicki canonicum Chełmensem et plebanum Rubieszowiensem inducti corporali iuramento praestito publice et verbis expressis recognoverunt et quilibet eorum recognovit et testimonium hoc modo fecit: Quia ipsis certo constat acta consistorii Crasnostaviensis nec non acta episcopalia et beneficiorum in quibus continebantur privilegia erectiones et fundationes ecclesiarum totius dioecesis Chełmensis anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo die Paschatis [6 IV 1597] in capitolio circa ecclesiam cathedralem Crasnostaviensem casu fortuito una cum certa sacra supellectili eiusdem ecclesiae ignis voragine exusta et penitus absumpta esse scientiae suae reddiderunt; quia ibidem tunc praesentes fuerunt. Quam recognitionem sive testimonium modo praemisso factam praefatus reverendus dominus Iacobus Lubowicki canonicus Chełmensis actis praesentibus petiit connotari et inscribi quod annuente officio obtinuit. Praesentibus discretis Ioanne Lesiecki, Iacobo Zołkwicki et Ioanne Ianusz testibus circa praemissa. Ex manuali actorum officialis Lublinensis extractum et sigillo reverendi domini Iacobi Tirncovii canonici Chełmensis praepositi et officialis Lublinensis. Correxerunt Stanislaus Betkowicz canonicus notariusque publicus consistorii Lublinensis.

L'ACTIVITÉ ORGANISATRICE DE L'ÉVÊQUE JEAN BISKUPIEC
DANS LE DIOCÈSE DE CHEŁM (1417—1452)

Le diocèse de Chełm comprenant l'ancienne province de Chełm et celle de Bełz, a été formellement fondé en 1359. Son territoire était en grande partie habité par des schismatiques qui, déjà dans la première moitié du XIIIe s. y avaient organisé un diocèse orthodoxe. C'est sur le fond de l'histoire du diocèse catholique de Chełm que l'auteur présente les efforts de son vrai organisateur Jean Biskupiec, dominicain et provincial de la province dominicaine polonaise dans les années 1411—1417. Jean Biskupiec travaillait à assurer les bases matérielles de l'existence du diocèse, à créer le chapitre cathédral et l'administration du diocèse, à développer le faible réseau des églises paroissiales, dont les plus anciennes dataient du dernier quart du XIVe s.; elles devaient leur origine à l'action des princes (roi Ladislas Jagellon, Ziemowit, prince de Mazovie et de Bełz) et des chevaliers catholiques s'installant dans les terres que leur avaient données les rois.

Grâce aux efforts de l'évêque Jean, le diocèse de Chełm a été doté par Ladislas Jagellon de 8 villages; en 1429 a été créé le chapitre se composant de 2 prélats et de 10 chanoines; on a organisé l'administration normale du diocèse (vicaire général in spiritualibus, official, chancellerie épiscopale); le nombre des églises paroissiales a été doublé (env. 40), et cela par des fondations dues à l'évêque lui-même (4—5 églises paroissiales) ou bien aux princes et aux nobles: par conséquent au moins les parties occidentales du diocèse pouvaient déployer une activité pastorale suffisante.

L'appendice I analyse les origines des 42 églises paroissiales fondées dans le diocèse de Chełm jusqu'à la moitié du XVe s. ainsi que celles de la cathédrale, de quelques chapelles et de 5 couvents et églises conventuelles (3 dominicaines, 1 franciscaine et 1 augustine).

L'appendice II relate l'incendie qui, en 1597, a détruit l'archive du consistoire de Krasnystaw.

DIECEZJA CHEŁMSKA

OBRZĘC W POŁOWIE XV W

— —	GRANICE DIECEZJI	○	STOLICE ZIEM
- - -	GRANICE ZIEM	○	STOLICE POWIATÓW - WŁOŚCI
○ ○	MIASTA	♂ ♂	SIEDZIBY PARAFII
○	WSIE	△	KLASZTORY DOMINIKAŃSKIE
⊕	STOLICE METROPOLII	▲	KLASZTORY FRANCISZKAŃSKIE
⊕	STOLICE DIECEZJI	▽	KLASZTORY AUGUSTIAŃSKIE

